

Sisekaitseakadeemia

Politseikolledž

Margus Puhm

PK050

**OPORTUNITEEDIPRINTSIIBIL
KRIMINAALMENETLUSE LÕPETAMINE KRMS § 202
ALUSEL KUI KANNATANU HUVIDE EFEKTIIVNE JA
KIIRE REALISEERIMINE**

Lõputöö

Juhendaja:
Riina Kroonberg,
mag iur

Tallinn 2009

ANNOTATSIOON

SISEKAITSEAKADEEMIA

Kolledž: Politseikolledž	Kuu ja aasta: mai 2009
Töö pealkiri: Oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel kui kannatanu huvide efektiivne ja kiire realiseerimine	
Töö autor: Margus Puhm	Allkiri:
<p>Lühikokkuvõte:</p> <p>Käesolev lõputöö „Oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel kui kannatanu huvide efektiivne ja kiire realiseerimine“ on kirjutatud eesti keeles ja võõrkeelne kokkuvõte inglise keeles. Töö maht on 54 lehekülge. Töö sisaldab 1 tabelit ja 3 joonist. Kasutatud allikaid on töös 48. Töö eesmärgiks on välja selgitada, kas kannatanu õigused oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel on tagatud. Autor uurib töös Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokuröride poolt 2007. ja 2008. aastal KrMS § 202 alusel lõpetatud 77 kriminaalasja. Töö uurimisobjektiks on kannatanu õiguste ja huvide efektiivne ja kiire realiseerimine oportuniteediprintsiibi rakendamisel. Töö hüpoteesiks on: Kannatanu õigused on kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel tagatud. Lõputöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis kirjeldatakse oportuniteediprintsiibi mõistet ja rakendamise aluseid. Teises peatükis kannatanu õigusi kriminaalmenetluses ja kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel. Selgitatakse kannatanu õigust kasutada kriminaalmenetluses oma õiguste tagamisel kaitsjat ja kirjeldatakse kaebeõiguse erisusi. Samuti võrreldakse kannatanu õigusi KrMS § 203¹ alusel kriminaalmenetluse lõpetamisel. Kolmandas peatükis viiakse läbi kvantitatiivne uuring Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokuröride poolt 2007. ja 2008. aastal lõpetatud kriminaalasjades, esitletakse uuringust saadud tulemusi ja antakse hinnang tulemustele.</p>	
Võtmesõnad: kriminaalmenetlus, oportuniteediprintsiip, kannatanu õigused, süü suurus, avalik menetlushuvi	
Keywords: criminal procedure, principle of opportunism, victim rights, the fault size, public proceedings interest	
Säilitamise koht:	
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja:	Allkiri:
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor:	Allkiri:

SISUKORD

ANNOTATSIOON	2
SISUKORD	3
SISSEJUHATUS	4
1 OPORTUNITEEDIPRINTSIIBI MÕISTE JA RAKENDAMISE ALUSED	6
1.1 Oportuniteediprintsiibi põhimõtted	6
1.1.1 Süü suuruse hindamine	14
1.1.2 Avalik huvi	16
1.2 Kahtlustatavale kohaldatavate kohustuste liigid	20
1.2.1 Põhikohustused	22
1.2.2 Oportuniteeti rakendava prokurööri valitavad lisakohustused	22
2 KANNATANU ÕIGUSED	24
2.1 Kannatanu õigused kriminaalmenetluses	24
2.2 Kannatanu õigused oportuniteediprintsiibi rakendamisel	29
2.2.1 Kannatanu nõusolek oportuniteediprintsiibi rakendamisega	29
2.2.2 Kohtu poolt rakendatud oportuniteediprintsiibil menetluse lõpetamise vaidlustamine	31
2.2.3 Prokuratuuri poolt rakendatud oportuniteediprintsiibil menetluse lõpetamise vaidlustamine	33
2.2.4 Kahjude hüvitamise tagamine kannatanule.	33
2.3 Kannatanu õiguste erisuste analüüs võrdluses leppimise tõttu kriminaalmenetluse lõpetamisega	34
3 UURING JA SAADUD TULEMUSED	38
3.1 Uurimismeetodi kirjeldus ja statistika	38
3.2 Kogutud andmete esitlemine	39
3.3 Tulemuste hindamine	43
KOKKUVÕTE	46
SUMMARY	49
KASUTATUD ALLIKAD	51

SISSEJUHATUS

Kuritegevuse kiire kasv ja seeläbi kohtute töökoormuse suurenemine tingisid oportuuniteediprintsiibi kasutusele võtmise 2004.a kriminaalmenetluse reformiga. Seni kindla rakenduskorrata kriminaalmenetluse lõpetamise kord oli aegunud ja ei vastanud vajadustele. Oportuuniteediprintsiibi rakendamise eesmärgiks oli kriminaalmenetluse menetlemisele kuluva aja kokkuhoid ja ressursi otstarbekam kasutamine. Menetlusaja piiramist nõudis Euroopa inimõiguste konventsioonist tulenev igapäevane õigus tema kohtuasja arutamisele mõistliku aja jooksul. Ressursi otstarbekamat kasutust tingis jätkuv õiguskaitsele kuluvate vahendite vähesus. Ajalist kokkuhoidu ja ressursi otstarbekamat kasutamist võimaldab üldisest kohtupidamise korrast lihtsamate menetlusvormide kasutusele võtmine. Sellisteks menetlusvormideks loodi teatud erisustega toimuvad lihtmenetlused (lühiki-, käsk- ja kokkuleppemenetlused) ja oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamine.

Oportuuniteediprintsiibi üheks väljenduseks on kriminaalmenetluse lõpetamine avaliku menetlushuvi puudumisel kui isiku süü ei ole suur. See alus on enim rakendust leidnud nii Eestis kui ka Saksamaal. Just Saksamaa menetlusõiguse eeskujul toodi oportuuniteediprintsiibi põhimõtted Eesti menetlusõigusesse. Käesolevas lõputöös käsitlebki autor avaliku menetlushuvi puudumise ja vähese süü tõttu kriminaalmenetluse lõpetamist so kriminaalmenetluse seadustiku § 202 sätestatu rakendamist.

Oportuuniteediprintsiibi rakendamisel on tihti viidatud just menetluse efektiivsusele ja ressursi kokkuhoiule. Milliseid õiguste riiveid sellega menetlusosalistele põhjustatakse ei ole leidnud nii palju kajastamist. Ligemale viieaastase praktikaga on selgunud nii mõnedki kannatanu õiguste tagamisega seotud kitsaskohad, mille üle käesolevas töös arutletakse. Avalik menetlushuvi vastandub tihti teravalt üksikisiku huvidega ja kaaluda tuleb väga põhjalikult, kas avalik menetlushuvi on üle kannatanu huvidest. Ükski juhtum pole kunagi erinevate isikute jaoks sama kaaluga. See, mis ühele inimesele on ebaoluline võib teisele olla äärmiselt tähtis. Sellisest arutlusest ajendatuna seab autor eesmärgiks leida töös vastust küsimusele – kas avaliku menetlushuvi puudumisel lõpetatud kriminaalmenetlustes on kannatanute huvid kaitstud või on need allutatud üldistele menetluse efektiivsemaks ja ökonoomsemaks muutmise huvidele. Sellest tulenevalt ongi lõputöö teemaks kannatanu õiguste tagamine oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse seadustiku § 202 alusel

kriminaalmenetluse lõpetamisel. Kannatanu kõigi õiguste analüüsimine ei ole käesoleva töö mahu tõttu võimalik ega ole ka töö eesmärgiks.

Autor püstitab töö iseloomust tulenevalt hüpoteesiks: „Kannatanu õigused on kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel tagatud”. Hüpoteesi kontrollimiseks võrreldakse kannatanu õiguste tagamist kriminaalmenetluse läbiviimisel üldises korras kannatanu õiguste tagamisega kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel. Samuti võrreldakse kannatanu õiguste tagamist eelnimetatud alusel ja 18.02.2007.a jõustunud kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 203¹ alusel leppimise tõttu. Lisaks viiakse hüpoteesi kontrollimiseks läbi uuring 2007. ja 2008. aastal Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokuröride poolt KrMS § 202 alusel lõpetatud kriminaalasjades.

Töö kirjutamisel on kasutatud eesti- ja inglisekeelset temaatilist kirjandust, kriminaalmenetluse õpikuid, kriminaalmenetluse seadustiku kommentaare, ajakirjas Juridica ilmunud artikleid, oportuunitediprintsiibi kohaldamist reguleerivat riigi peaprokuröri juhust, Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna aruandeid ja kriminaalstatistikat ning avalikult kättesaadavaid Riigikohtu lahendeid. Seadustest on kasutatud Eesti Vabariigi põhiseadust, kriminaalmenetluse seadustikku, karistusseadustikku, riigi õigusabi seadust, riigilõivuseadust ja ohvriabi seadust. Uuringu läbiviimisel on kasutatud Kriminaalmenetlusregistri andmeid ja politsei andmebaasi Polis andmeid. Kirjutamisel on autor kasutanud õigusaktide ja õigustekstide analüüsi- ja võrdlusmeetodit.

Töö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis püüab autor analüüsida ja selgitada oportuunitediprintsiibi olemust ja mõningaid selle rakendamise seotud põhimõtteid. Samuti analüüsitakse süüdlasele kohtuotsusega kohaldatavate karistuste ja oportuunitediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel isikule pandavate kohustuste sarnasust ning arutletakse nende vahelise piiri määratlemise üle. Arutletakse karistuste raskuse ja karistusraamide laiendamise üle. Teises peatükis kirjeldatakse ja analüüsitakse kriminaalmenetluse seadustikust tulenevaid kannatanu õigusi kriminaalmenetluses ja kannatanu õigusi oportuunitediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel. Samuti kirjeldatakse õigusi, mis ei ole kirjas otseselt kriminaalmenetluse seadustikus, kuid millega kannatanu saab arvestada, kui ta on sattunud kuriteo ohvriks. Kolmandas peatükis kirjeldatakse uurimismeetodit ja selle läbiviimisel püstitatud küsimusi, esitletakse saadud andmeid ning antakse hinnang saadud tulemustele.

1 OPORTUNITEEDIPRINTSIIBI MÕISTE JA RAKENDAMISE ALUSED

1.1 Oportuniteediprintsiibi põhimõtted

Oportuniteediprintsiip ehk otstarbekuse kaalutus loodi kriminaalmenetlusse legaliteediprintsiibi rakendamise piiramiseks, mille kohaselt tuleb menetleda ja kohtus karistada iga tegu, mis vastab kuriteo tunnustele. Kasvava kuritegevuse tingimustes oli vaja ka õiguskaitseorganite koormust vähendada ja ressursi kokku hoida. Lisakoormusena kohtutele asendati 2004.a lõpule jõudnud kriminaalmenetluse reformiga inkvisitsiooniline kriminaalkohtumenetlus võistleva kohtumenetlusega. Võistleva menetluse põhimõtted aeglustavad menetluse kulgu ja põhjustavad kohtutele ja prokuratuurile veelgi koormuse kasvu ning selle kompenseerimiseks täiendati ka süüdistusest loobumise instituuti. Juba kriminaalmenetluse koodeksi kehtimise lõpul viidi ka sinna sisse oportuniteediprintsiibi rakendamise võimalus ja 01.01.2004.a jõustunud kriminaalmenetluse seadustikus (KrMS) olid oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamise alused järgmised:

- 1) KrMS § 201. Materjalide saatmine alaealiste komisjonile;
- 2) KrMS § 202. Kriminaalmenetluse lõpetamine avaliku menetlushuvi puudumise korral ja kui süü ei ole suur;
- 3) KrMS § 203. Kriminaalmenetluse lõpetamine karistuse ebaotstarbekuse tõttu;
- 4) KrMS § 205. Kriminaalmenetluse lõpetamine seoses isikult tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamisel saadud abiga;
- 5) 18.02.2007 lisandus KrMS § 203¹. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu.

Oportuniteediprintsiipi ehk otstarbekuse põhimõtet on defineeritud erinevalt. Alljärgnevalt on toodud mõned näited definitsioonidest, milliste puhul on autori arvates kirjeldatud printsiibis sisalduv idee. Kaks põhidetaili on kaalutusotsustuste langetamise õigus ja rikkumise kaalukuse arvestamine karistuse vajalikkuse üle otsustamisel. Tristan Ploom on kirjutanud, et otstarbekuse põhimõtte eesmärk on anda õiguskaitseorganitele suurem vabadus otsustada, kas õiguskorda on rikutud sel määral, et tingimata on vaja kurjategijat karistada. (Ploom 2000: 369) Samuti on oportuniteedipõhimõtte tähendusena nimetatud ametiisikule kriminaalasja erinevate menetlusetappide vältel antud teatud diskretsiooniõigust (Lahti 1974: 82, tsit Ploom 2000: 369). Riigikohtu kriminaalkolleegium 18.oktoobri 2004.a otsuses Ü. S kassatsioonkaebuses

oportuniteediprintsiibi kohta märkinud, et tegemist on prokurörile antud kaalutusõigusega, mille eesmärk hõlmab lisaks menetlusökonomikale ka proportsionaalsuse põhimõttest tuleneva vajaduse välistada kriminaalrepressiooni kohaldamine juhtudel, mil see oleks teo asjaolusid silmas pidades ilmselgelt mittemõeldukas (3-1-1-85-04 – RT III 2004, 27, 291).

Nagu märgitud, on oportuniteediprintsiibi kasutusele võtmise tinginud kuritegevuse kiire kasv ja kriminaalasjade lahendamisel järjekordade tekkimine kohtutes. Menetlust oli vaja muuta efektiivsemaks ja piiratud ressursi tõttu ka ökonomsemaks, kuid probleem oli, kuidas seda saavutada. Efektiivsem oluks suurema hulga kriminaalasjade menetlemine lühema aja jooksul. Lühem menetlustähtaeg iseenesest ei too aga veel kaasa ökonoomsust. Pannes ühte kriminaalasja uurima rohkem inimesi, saavutatakse küll kiire lahendus, kuid see ei taga ökonoomsust, mis nõuab vastupidist - vähema hulga inimeste osalemist menetlusprotsessis. Kergemate kuritegude mass on väga suur ja nende lahendamisele kulub palju aega. Kergemate süütegude lahendamine raskete kuritegudega samade tingimuste järgi ei ole efektiivne ega ökonoomne. Seega tuli teha valik, kas loobuda kergemate süütegude menetlemisest üldse või menetleda neid teatud erisustega jõudes lõpuks lahendini, mille puhul kannatanu kahjud hüvitatakse ja kuriteo toimepanija saab teatud mõjutusvahendite osaliseks. Tuleb tõdeda, et kuritegude hulgas (teise astme kuriteod) on selliseid väiksema tähtsusega delikte (väikesed õigusrikkumised), mida võib pidada mitteehtsateks bagatellideliktideks. Selliste vähemoluliste kuritegude puhul on otstarbekas igal üksikjuhul kaaluda nende kriminaalkorras sanktsioneerimisest loobumist oportuniteedipõhimõttest lähtuvalt (Antsmäe 2001: 493).

Riigiti on otsustatud oportuniteedi rakendamine erinevalt. Teatud riikides lähenetakse oportuniteediprintsiibile materiaalõiguse tasandilt ja teistes menetlusõiguse kaudu. Millisel viisil seda teha, on seadusandja otsustada. Eestis on lähenetud menetlusõiguslikult ja oportuniteediprintsiibi rakendamine on sätestatud kriminaalmenetluse seadustikus. Millisel viisil seda kriminaalmenetluses tehakse on aga samuti riigiti erinev.

Otstarbekuse põhimõte võib kriminaalmenetluses toimida kolmel eri viisil:

- 1) kriminaalmenetluse alustamata jätmise poolt;
- 2) süüdistuse esitamisest loobumine prokuröri poolt;
- 3) karistuse kohaldamata jätmise kohtus (Ploom 2000: 369).

Kriminaalmenetluse alustamist välistavad asjaolud on sätestatud KrMS § 199. Kriminaalmenetlust ei alustata kui: puudub kriminaalmenetluse alus, kuriteo aegumistähtaeg on möödunud, amnestiaakt välistab karistuse kohaldamise, kahtlustatav või süüdistatav on surnud või juriidilisest isikust kahtlustatav või süüdistatav on lõppenud või samas süüdistuses on isiku suhtes jõustunud kohtulahend või kriminaalmenetluse lõpetamise määrus KrMS §-s 200 sätestatud alusel (KrMS § 199). Nagu nägime, ei ole oportuuniteediprintsiibi põhitingimusi nagu avaliku huvi puudumine või kurjategija vähene süü siin nimetatud. Kuriteotunnustega teo puhul kriminaalmenetluse alustamata jätmine pole Eestis võimalik, sest selle välistab KrMS § 6 sätestatud legaliteediprintsiip, mille alusel on uurimisasutus ja prokuratuur kohustatud toimetama kriminaalmenetlust kuriteo tunnuste ilmnemisel. Selle põhimõtte klassikalise määratluse kohaselt peaksid uurimisasutus ja prokurör oma pädevuse piires, kuriteo asjaolude (tunnuste) ilmnemisel alustama ja toimetama kriminaalmenetlust sõltumata mistahes isiku või riigiasutuse arvamusest (Keragndberg, Sillaots 2006: 44).

Teise võimaluse kasutamise ehk siis prokuröri poolt süüdistuse esitamisest loobumise kasuks räägib kriminaalmenetluse seadustikust ja prokuratuuriseadusest tulenev prokuratuuri ülesanne vastutada kohtueelse menetluse seaduslikkuse ja tulemuslikkuse eest. Kui prokuratuuril on ülesanne vastutada tulemuslikkuse eest, peab neil olema ka võimalus reguleerida asjade hulka, millistega minna kohtusse või milliste puhul lõpetada kriminaalmenetlus. Prokuratuuri võimalust teostada valik kriminaalasjades on rõhutanud ka Peter Tak, kelle arvates õigusmõistmise süsteemi laiendamine ei ole suutnud kriminaalasjade arvu kasvamisega sammu pidada. Seetõttu on oluline, et prokuratuurid kui asutused, mis saavad reguleerida kohtu poolt arutatavate asjade hulka, omaksid diskretsiooniõigust otsustamaks, millised kriminaalasjad saata kohtule arutamiseks ja milliseid on võimalik lahendada teiste meetodite abil (Tak 1999: 426). Ka selline lahendus on vastuolus legaliteediprintsiibiga, mille kohaselt esmase kuriteokahtluse püsima jäämisel asjaolude selgitamise järgselt, tuleb isikule esitada süüdistus ning taotlema tema karistamist kohtu poolt (Kergandberg 1996: 63).

Prokuröride poolt menetluse lõpetamine ja isikule kohustuste panemine on pigem viimase hoiatuse andmine. Järgmise kuriteo toimepanemisel sama isiku poolt järgneb isikule kriminaalkaristus, mille mõistab kohus. Demokraatia ja inimeste heaolu on õigusriigi alused ja nende kaitsmisel ei saa teha järeleandmisi, mis ei ole proportsioonis taotletava eesmärgiga. Kui soovime kõigile isikutele tagada nende kriminaalasjade õigeaegse

lahendamise, peame autori arvates tegema järeleandmisi legaliteediprintsiibi järgimises. KrMS § 6 ongi legaliteediprintsiip sätestatud viisil mis näeb ette võimaluse lõpetada seaduses ettenähtud aluste olemasolul kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlusel. Absoluutselt kõikide kriminaalasjade kohtumenetluses lahendamise tulemuseks oleks asjade kuhjumine ja tähtaegade venimine. Lõpptulemuseks oleks kuritegude lõplik lahendamine väga pika aja möödudes ja karistused kaotaks oma mõtte. Seega proportsionaalsus on üks märksõna, mida oportuuniteediprintsiibi rakendamisel järgitakse. Ratsionaalsus ja praktilisus on nõuded, mille kohaselt kriminaalpoliitika konkreetset kriminaalõiguslikud väljundid ja ka kriminaalõigusdogmaatika ei saa endale lubada lähtumist ideaalidest, emotsioonidest, originaalsusest, teaduslikust elegantsist vms, vaid peavad arvestama lahenduste kui riikliku sunni optimaalsust ja praktilist realiseeritavust (Sootak 1997: 79).

Oportuuniteediprintsiibi rakendamisel võib leida vastuolu Eesti Vabariigi põhiseadusest tuleneva võimude lahususe printsiibiga, sest täidesaatev võim on asetatud kohtuvõimu teostama. Sellise vastuolu võimalikust on prof. Jaan Sootak selgitanud järgmiste põhjendustega: „Täiesti põhjendatult ei ole põhimõtte iseenesest, mis määrab ära nii eesmärgi kui ka vahendid, vaid eelkõige lõppeesmärk – demokraatia ja inimeste heaolu. Kui kodanike õigused on tegelikult kaitstud ja vajalikud protsessuaalsed garantiid olemas, siis ei nähta mingit erilist ohtu õigusriigile selles, et näiteks prokurör võib süüdlast karistada.“ (Sootak 1997: 153) Reeglid ja protsessuaalsed garantiid on KrMS oportuuniteediprintsiibi rakendamiseks väljatoodud. Nii on võimalik rakendada oportuuniteeti prokuröriil vaid teise astme kuritegude puhul, mille eest ei näe karistusseadustikus (KarS) sätestatud sanktsioon ette vangistuse alammäära ja sedagi üksnes kahtlustatava nõusolekul. Seega, kuigi teatav vastuolu põhiseaduses väljendatud võimude lahususe printsiibiga ongi olemas, on olukord reeglite ja eelnimetatud protsessuaalsete garantiidega reguleeritud niivõrd, et selline kriminaalasjade lõpetamine ei ohusta märkimisväärselt õigusriiki. Liiatigi Eestis, kus selliselt lahendatud kriminaalasjade osakaal ei ületa viiendikku kogu menetlevate kriminaalasjade arvust. Õiguspädevuse viimist kohtute pädevusest oportuuniteediprintsiibi rakendamisel prokuratuuri kätte ja selle vastavust õigusriigi põhimõtetele on kritiseerinud Hans Joachim Hirsch Saksamaa näitel ja seadnud selle kasutatavuse üldse kahtluse alla: „On tõsiselt kaheldav, kas 1975.aastal loodud ja 1993. aastal praeguste piirideni laiendatud oportuuniteediprintsiibi rakendamine vastab õigusriigi nõuetele. Igal juhul ei ole tegemist millegi jäljendamisväärsusega.“ (Hirsch 2004: 166) Samaselt kriitilisi arvamusi on ka teisi, mis seavad kahtluse alla

oportuniteediprintsiibi rakendamisel just õiguste tagamise. Nimelt on leidnud Walter Gollwitzer, et igasugused kõrvalekalded üldises korras kohtupidamisest kahandavad ühe või teise poole õigusi. Kõigi isikute õiguste täielik kaitse on tagatud vaid võistlevas kohtumenetluses ja isikute õiguste igakülgne kaitse peakski olema seatud riikidel eesmärgiks. Menetlusõigusliku arusaama üks kesksemaid postulaate on, et menetluse ausus ja õiglus on saavutatav üksnes võistlevas kohtumenetluses. (Gollwitzer 2005: 314)

Kohtute poolt karistuse kohaldamata jätmise vastu räägib ajalise-, inim- ja materiaalsesressursi peaaegu samaväärne kasutamine võrreldes olukorraga, kui isikut karistatakse kohtulikult kriminaalkorras. Õiglane kohtupidamine oleks küll tagatud, kuid viia läbi kohtumenetlus üldises korras ja seejärel otsustada isikule karistust mitte kohaldada, on selgelt ebaotstarbekas. Selliselt asjade lahendamine ei oleks efektiivne ega vähendaks kohtute töökoormust vähimalgi määral. Just seada asjaolu rõhutati aga oportuniteediprintsiibi rakendamise ellukutsumisel.

Kuigi KrMS § 202 põhjal süüdistusest loobumine on üldjuhul seaduse kohaselt kohtu otsustada ja prokuratuur saab iseseisvalt menetlusotsuse teha vaid juhul, kui kriminaalmenetluse esemeks on teise astme kuritegu, mille eest ei näe KarS sätestatud sanktsioon ette vangistuse alammäära või üksnes rahalise karistuse, on Eestis jäänud põhiraskus oportuniteedi rakendamisel prokuratuurile.

Skeptikute arvates annab selline võimalus prokuröridele õiguse oma suva järgi otsustada, milliste kuritegude puhul nad soovivad isikute karistamist ja milliste puhul mitte. On väidetud, et otstarbekuse printsiibi kohaldamine kujutab endast ohtu võrdsuse põhimõttele. Kui otstarbekuse printsiibi rakendamise põhimõtted ei ole kindlaks määratud, võib tekkida olukord, kus kahe sarnase juhtumi puhul ühel korral esitatakse süüdistus, teisel juhul aga loobutakse sellest. Kuid samas tuleb tõdeda, et võrdsuse printsiip sellisel kujul on ainult loosung, sest ei ole võimalik tagada, et see realiseeruks 100%-lt. Igasuguse otsustamise puhul on peaaegu võimatu tagada täielikult ühtset tulemust, sest otsus ei põhine kunagi ainult faktilistel asjaoludel vaid sellega kaasneb ka juhtumi tõlgendamine (Ploom 2000: 371). Kuigi võrdsuse saavutamine pole tõesti alati võimalik, peaks seda siiski püüdma maksimaalselt saavutada, kuna põhjendamatu ebavõrdsus ei ole õigusriigile kohane. Oportuniteediprintsiibi rakendamise eripärad ei tohi autori arvates lisada ebavõrdsust ja seega peab nende rakendamine olema täpselt reguleeritud.

Välitamaks olukorda, kus ühes prokuratuuri struktuuriüksuses esitatakse süüdistus ka kõige väiksemate kuritegude puhul ja teises toimub kriminaalasjade lõpetamine ka suhteliselt raskete kuritegude puhul, on riigi peaprokurör andnud KrMS § 213 lg 5 tulenevalt välja juhiseid, mis seavad prokuröridele ette kindlad piirid oportuuniteediprintsiibi rakendamiseks. Nende juhiste eesmärk on tagada ühese kriminaalpoliitika elluviimine riigis tervikuna. Oportuuniteedi rakendamise kohta on riigi peaprokurör andnud välja kaks juhist 20.12.2005.a ja 12.04.2007.a. Riigi peaprokuröri juhis 12.04.2007.a (edaspidi Juhis) koos hilisemate muudatustega kehtestas praegu kehtivad põhimõtted. Oportuuniteediprintsiibi rakendamise juhiste andmise on tinginud asjaolu, et Eestis on Justiitsministeeriumi andmetel juba aastaid registreeritud kuritegudest ligi 95 % teise astme kuriteod, mille puhul on võimalik oportuuniteeti rakendada, kui tingimused on täidetud (Kuritegevus Eestis 10.03.09). Nii ongi märkinud ka Tristan Ploom, et kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlusel lõpetamise juhise mõte on piirata prokuröride võimalusi otstarbekuse kaalutluse rakendamisel (Ploom 2007: 685).

Kui ühelt poolt on oportuuniteediprintsiibi kasutusele võtmise vajaduse tekitanud eesmärk vähendada prokuratuuri ja kohtute töökoormust ja tagada efektiivsust kriminaalmenetluse läbiviimisel, siis teiselt poolt on kaasaegses ühiskonnas jõutud arusaamisele, et iga kuriteo eest range karistuse määramine ei täida alati üldpreventiivseid eesmärke. Sellest mõttest ajendatuna on oportuuniteediprintsiibi rakendamine ka mingil määral karistuspoliitika leevendamisele ja senisest enam sotsiaalsete lahenduste leidmisele suunatud meede. On tähelepanekuid ja sageli vastuolulisi kogemusi, mis kalduvad kinnitama, et sotsiaalseid probleeme tuleb lahendada sotsiaalpoliitiliste vahenditega, mitte karistuslike meetmetega. Ka vastavate uuringute tulemused osundavad sellele, et karistuspoliitika karmistamine pigem kasvatab kuritegevust ja muudab selle jõhkramaks (agressiivsemaks, vägivaldsemaks), kui aitab piiri panna (Raska 2004: 144).

Oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamine laiendab ka karistusraame. Kui siiani olid kuriteo eest põhikaristuseks ainult rahaline karistus ja vangistus siis nüüd võivad kohtunik või prokurör kriminaalmenetluse lõpetamisel panna kahtlustatavale nii kohustuse maksta kindel summa riigituludesse kui ka kohustuse teha 10 -240 tundi üldkasulikku tööd. Seega sai karistusraami alumist piiri paigutada veel madalamale kui eriosa karistuse alammäär koos üldosast tuleneva korrektiiviga. Nimelt on kirjanduses väidetud, et lähtekohaks tuleb võtta mitte karistus, vaid sanktsiooni alammäär. Viimane asetub aga mitte rahalise karistuse või vangistuse alammääradele, vaid menetluse lõpetamisele

oportuniteedipõhimõtte alusel (Albrecht 2003:222. ref Sootak 2007: 118). Kuni 07.10.2008.a kehtis selline põhimõte täiel määral ka Eestis. Juhise muudatusega määrati oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamise puhul rahalise kohustuse alammääraks kuriteo toimepanemise hetkel kehtiv palga alammäär – 4350 krooni. (Riigi peaprokuröri 07.10.2008 juhise muudatus) Rahalise karistuse alammäär on 30 päevamäär, so 1500 krooni ja oportuniteedi rakendamisel võis varem kohaldada kohustusena sellest väiksemat summat.

Süüdlasele kohustuste panemine kriminaalmenetluse lõpetamisel on tekitanud õigusteoreetilisi vaidlusi. Mõne arvamuse kohaselt on kohustuste puhul tegemist karistusega, kuid teiste arvates on tegemist lihtsalt teatud õigusjärelmiga millega süüdlane peab leppima oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel. Klassikaline karistuse definitsioon on järgnev – karistus on sunnivahend, mis määratakse kuriteo või mõne muu õigusrikkumise eest. Karistuse eesmärgiks on uute kuritegude ärahoidmine ning võimaluse korral inimese ümberkasvatamine (Pärn 2008: 171).

Oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel võib prokurör või kohus määrata isikule kohustusi, nt määrata süüdistavale kohustuse maksta riigituludesse teatud rahasumma või teha üldkasulikke tööd. Ei ole raske märgata, et need õigusjärelmid on ehtsale karistusele kas lähedased (rahasumma maksmine ja rahaline karistus) või nendega kokkulangevad (üldkasulik töö) ning nende lugemine karistuslikeks sanktsioonideks on igati põhjendatud (Sootak 2007: 22). Erinevalt kriminaalkaristusest ei jää kohustuste määramisest isikule karistusregistrisse märget ja seetõttu on ta seaduse mõistes varem karistamata isik. Seega vaatamata teatud sarnasusele karistusega oleks kohustusi karistuseks nimetada vale.

Sellisel viisil isikule kohustuse panemine hoiab autori arvates ära karistusega kaasneva stigmatiseerumise, mis raskendab märgatavalt süüdlase hilisemat sotsialiseerumist ühiskonda. Kriminaalkorras karistatud isiku jaoks muutub võimatuks töötamine teatud ametikohtadel või tegelemine teatud harrastusega. Kriminaalkaristuse kohaldamisega vähendatakse isiku võimalusi iseseisvalt toime tulla. Tihti polegi inimese jaoks kõige olulisem teiste arvamus vaid arvamus endast kui inimesest. Karistuse kohaldamine suurendab kindlasti riski isiku kuritegelikule teele naasmisele, kui võrd esimesele kuriteole koheselt järgneva karistusega võetakse isikult tema oluline teadmine, et ta on ühiskonnas reegleid järgiv inimene. Esimesele karistusele järgneb väga tihti teine karistus, sest

nähtamatu piir „karistatud“ ja „karistamata“ vahel on ületatud. Karistuse mittekohaldamisel hoiamegi ühiskonnas inimeste jaoks alles selle nähtamatu piiri, millest üleastumine on taunitav. Ilma esimese karistuseta ei saa olla teist karistust. Teisalt on süüdlase mittekaristamine ikkagi seotud teole antava hinnanguga, kuivõrd teo ebaõigusesisaldus ei ulatu teo karistusväärsuseni ning kujutab seega endast otseselt kuriteo materiaalsel käsitlemist. Ka kirjanduses rõhutatakse, et karistada tuleb üksnes siis, kui see on ühiskondlikes huvides mõõdapääsmatult vajalik, sest karistus „kõigutab süüdimõistetu seisundit ühiskonnas ja tema kasulikkust ühiskonnale (Broda 1965: 64, ref Sootak 1997: 55).

Õiguskirjanduses on selline mõte leidnud kajastamist ka viimasel ajal ja selle teema arendamisega on mindud veelgi kaugemale. Me võiksime jätkata eetilise lahenduse otsingutega ja küsida, kas meil on üldse vaja karistuse täideviimist, et saavutada karistusõiguse eesmärke. Miks ei piisa kriminaalmenetlusest ja süüdimõistva otsuse tegemisest nende suhtes, kes on selle ära teeninud? Karistusõiguse kasutamist oleks palju kergem õigustada, kui sellega ei põhjustataks kahjulikke tagajärgi õigusrikkujale. Kriminaalmenetlus oleks võimeline täitma suurema osa vajalikest ülesannetest ilma karistuse mõistmiseta ja sanktsioonide rakendamiseta. Kriminaalmenetlus omistab vastutuse, piiritleb õige käitumise vales ja väljendab süüettehoidet; kannatanul on võimalik esitada oma seisukohti ja saada ära kuulatud; õigusrikkujat võib kohustada kahju hüvitama. Heas riigis ongi karistusõiguse põhiülesanne otsustada vastutuse omistamise üle, mitte kohaldada karistust, mis tähendab isikutele kahjulike tagajärgede põhjustamist (Nuotio 2008: 522, 523). Seda mõtteavaldust käesoleva töö autor siiski täielikult ei jaga ega pea meie ühiskonnale sobivaks. Eesti inimene ei ole veel piisavalt seadusekuulekas, et seadustele allumise tagaks vaid kriminaalmenetluses kahjude hüvitamine kannatanule ja teo hukkamõistmine karistust kohaldamata.

Eeltoodu põhjal nõustub siinkirjutaja Tristan Ploomi poolt juba 2000. aastal öeldud mõtetega, et oportuuniteediprintsiibi positiivseteks elementideks on inimressursi ratsionaalne kasutamine, teistele kontrollmehhanismidele pädevuse andmine ja karistuspoliitika leebemaks muutmine. Oportuuniteediprintsiibi negatiivseteks elementideks on aga õigussüsteemi lülide segamini ajamine, oht võrdsuse tagamisele, prokuröridele karistamisepädevuse andmine ja avalikkuse printsiibi rakendamise piiramine (Ploom 2000: 369, 370).

Eelnevalt kirjeldati oportuuniteediprintsiibi üldiseid põhimõtteid ja rakendamisega seonduvat. Seadusega on paika pandud iga paragrahvi puhul omad tingimused millised peavad olema täidetud, et kriminaalmenetlust lõpetada oportuuniteediprintsiibil. Tingimused, millised peavad olema täidetud, et saaks kohaldada kriminaalmenetluse lõpetamist KrMS § 202 alusel on järgmised:

1. Kriminaalmenetluse lõpetamist saab kohaldada vaid teise astme kuritegude puhul, so kuritegude puhul, milliste eest karistusena on ettenähtud tähtajaline vangistus kuni viis aastat või rahaline karistus.
2. Kriminaalmenetluse tohib lõpetada oportuuniteediprintsiilil vaid juhul kui kahtlustatava või süüdistatava süü ei ole suur.
3. Peab puuduma avalik menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkamiseks.
4. Kahtlustatav või süüdistatav peab olema heastanud või asunud heastama kuriteoga tekitatud kahju ja tasunud kriminaalmenetluse kulud või võtnud kohustuse tasuda kulud.
5. Oportuuniteediprintsiibil võib kriminaalmenetluse lõpetada vaid juhul, kui kahtlustav või süüdistatav on sellega nõus.

1.1.1 Süü suuruse hindamine

Isikut saab kuriteos süüdi mõista vaid juhul, kui on tõendatud tema süü, ta on süüvõimeline ja puuduvad süüd välistavad asjaolud. Isik vastutab oma teo eest üksnes siis, kui ta ei ole käitunud vastavalt õiguse ettekirjutustele, ehkki tal oleks see võimalik. Süü on seega ühtlasi võimalus saada käituda teisiti (Ernits, Pikamäe, Samson, Sootak 1999: 89). Samad põhimõtted kehtivad ka oportuuniteediprintsiibi rakendamise korral süü arvestamisel. Süü suuruse üle otsustamine toimub materiaalsooiguse pinnalt.

Süüdistuse esitamisest loobumise põhiliseks ideeks on, et see ei tohi kunagi saada reeglilis teatud kuritegude puhul, sest see kujundaks kurjategijates seisukoha, et nad pääsevad karistusest. Süüdistuse esitamisest loobumine peab olema erandlik, võttes arvesse kindlaid asjaolusid, mida on eraldi reguleeritud. Süüdistuse esitamisest loobudes tuleb nagu süüdistamise esitamise puhulgi lähtuda kurjategija süüst (Ploom 2000: 376).

Erinevate kuritegude puhul on tehiolud erinevad ja arvestades kuriteo sündmuse asjaolusid on ka süü suurus erinev. Kergemate tagajärgedega kuritegude puhul on süü väiksem ja

seeläbi ka nende eest mõistetav karistus väiksem. Süü kuriteo toimepanemisel kaudse tahtlusega on sarnaste kuritegude toimepanemisel kindlasti väiksem, kui ettekatsetult toimepandud kuriteo puhul. See, kuidas isik suhtub oma teosse ja selle tagajärge annavad meile suuna süü suuruse arvestamisel. Süü suurus on tingitud sellest, millises ulatuses on isiku tegu ühiskonna seisukohalt tolereeritav. Viimane sõltub aga vajadusest taastada ühiskonnaliikmete usaldus rikutud normi vastu. Seega muutub süü „üldpreventsiooni derivaadiks”, sest süü suurus tuleneb sellest, kui palju ja mida peab karistus ära tegema, et usaldus taastada. Ka süü peab täitma teatud funktsiooni ja vastama ühiskonna karistamisvajadusele (Sootak 1997:125).

Juhises on väljatoodud põhimõtted, millistest prokurörid peavad juhinduma süü suuruse hindamisel.

Süü suuruse hindamisel võetakse aluseks KarS-is toodud põhimõtted. Arvestatakse isiku panust kuriteo toimepanemisel, tahtluse või ettevaatamatuse astet, tekitatud kahju liiki ja suurust, isiku vanust ja arusaamisvõimet ning seadusandja poolt sätestatud karistust, st väiksemad sanktsioonimäärad viitavad väiksemale süüle. Süü on üldjuhul väiksem muu hulgas kuritegude puhul kus:

- a) esinevad karistust kergendavad asjaolud § 57 mõttes või
- b) võib karistust kergendada § 60 alusel (§ 13 lg 2, § 22 lg 5, 24 lg 2, § 25 lg 6, § 26 lg 2, § 31 lg 2, § 35, § 39 lg 2) või
- c) võib isiku karistusest vabastada § 80 alusel (Juhis p 1).

Karistust kergendavateks asjaoludeks KarS § 57 lg alusel on süüteo kahjulike tagajärgede ärahoidmine, abi andmine kannatanule vahetult pärast süüteo toimepanemist, kahju hüvitamine, süüteo avastamisele kaasaaitamine, puhtsüdamlik kahetsus, süü ülestunnistamisele ilmumine, süüteo toimepanemine raske isikliku olukorra, ähvarduse, sunni, samuti teenistusliku, majandusliku või perekondliku sõltuvuse või õigusvastase käitumisega esile kutsutud tugeva hingelise erutuse mõjul, süüteo toimepanemine raseda või kõrges eas isiku poolt, süüteo toimepanemine hädakaitse piiride ületamisel ja leppimine kannatanuga (KarS § 57). Kuna KarS § 57 lg 2 lubab karistuse kohaldamisel arvestada ka paragrahvis loetlemata asjaolusid, võivad ka prokurörid süü suuruse hindamisel võtta arvesse muid isiku süüd kergendavaid asjaolusid.

Karistuse kergendamist võib kaaluda KarS § 60 alusel karistusseadustiku üldosas toodud juhtumitel. Väiksem süü on seega tegevusetusega toimepandud kuritegude, kuriteole

kaasaaitaja, erilise isikutunnuseta osavõtja, süüteokitse, vaimse küündimatuse tõttu süüteo kõlbmatusest arusaamatu isiku, piiratud süüdivusega isikute, teo keelatuses eksimuse puhul ja samuti isiku puhul, kes eksib teo õigusvastasust välistavas asjaolus. Väiksem süü tuleneb nendel juhtumitel teo või tagajärje väiksemas ebaõigussisus.

Süü on väike ka juhtumitel kui teotoimepanija on kuni viieaastase vangistusega karistatava kuriteo toimepanemisel saanud ise raskelt kannatada, millest tulenevalt loetakse ta juba ilmselgelt karistatuks ja ei vaja enam eraldi karistamist, sest karistus ei avaldaks talle mõju.

Süü ei ole suur ka nende kuritegude puhul, kus, arvestades süü suurust mõjutavaid asjaolusid on süüd kergendavad asjaolud ülekaalus (Juhis p 2). Siinjuures pole määravaks mitte kergendavate asjaolude arvuline vaid sisuline ülekaal. Kergendavad ja raskendavad asjaolud on erineva kaaluga ja nii võibki üks kergendav asjaolu tulenevalt oma sisust üles kaaluda mitu raskendavat asjaolu ja muuta süü väiksemaks.

1.1.2 Avalik huvi

Oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel on üheks tingimuseks avaliku menetlushuvi puudumine. Kriminaalmenetluse lõpetamise otsustamisel peavad seega prokurör või kohtunik otsustama, kas antud kuriteo menetlemise jätkamiseks on olemas avalik menetlushuvi või mitte. Kohtunike ja prokuröride ette on pandud raske ülesanne, kuivõrd avaliku huvi mõistele ammendava definitsiooni andmine on osutunud juristidele üle jõu käivaks probleemiks. Põhjuseks on avaliku huvi mõiste suur abstraktsus, samuti selle dünaamilisus ehk kontekstirelevantsus. (Ikkonen 2005: 191) Avaliku menetlushuvi muutlikusele viitavad ka Eerik Kergandberg ja Meris Sillaots kes väidavad, et avalik menetlushuvi KrMS §-s 202 sätestatu mõttes ei ole staatiline suurus (Kergandberg; Sillaots 2006: 324).

Nii ongi mõiste avalik huvi nn määratlemata õigusemõiste ja selle sisustamine sõltub praktikast. „Avalik huvi“ ei ole aga seaduslik mõiste selles mõttes, et seda oleks ainuüksi seadusele ja õigusele suunatud käitumisega võimalik interpreteerida. Avaliku huvi olemasolu või selle puudumine kindla teo juures on igakordne õiguspoliitiline otsus ja seda saab teha vaid poliitilisele kontrollile allutatud eksekutiivvõim (Aas 2000: 80).

Prokuröridele ja kohtunikele ongi pandud ülesanne läheneda avaliku menetlushuvi sisustamisele juhtumipõhiselt. Seaduses on kirjas küll tingimused avaliku menetlushuvi puudumisel kriminaalmenetluse lõpetamiseks, kuid kaalutusõigust kasutades võtab otsuse vastu siiski prokurör või kohtunik juhtumist tulenevalt. Seega avaliku huvi sisu saab täpsemalt kindlaks määrata seoses konkreetse juhtumiga. Selles kontekstis saab seadusandjal olla vaid suunav roll. Õigusaktides avaliku huvi mõiste ammendav edasi andmine ei ole võimalik (Ikkonen 2005: 199).

Eelneva põhjal otsustades on avaliku menetlushuvi olemusest ilma konkreetse juhtumi või elulise näiteta keeruline aru saada. Seetõttu püüabki autor siinkohal selgitada avalikku menetlushuvi järgmise näite varal. Me ei saa jagada turvalist tänavat erasikute vahel osadeks, kus igaüks käib vaid oma tükil. Raskete kuritegude toimepanijate tänavatelt kõrvaldamine on kõigi huvides, kerge õigusrikkumise toimepanija karistamine on tihti vaid mõne üksikisiku huvi. Seega võib öelda, et mida suuremat hulka inimesi puudutab konkreetne kuritegu või oht, seda suurem on ka avalik menetlushuvi. Üksikisik peab leppima väikese õiguste piiramisega, kui seeläbi hoitakse ära palju raskem tagajärg, sealhulgas võimalik, et ka tema jaoks.

Avaliku menetlushuvi puudumise põhjusel kriminaalmenetluse lõpetamine on populaarseim nii Eestis kui ka Saksamaal, kust Eesti kriminaalõigusesse oportuuniteediprintsiip ka üle toodi. Saksamaal, kus sellist kriminaalmenetluse lõpetamist on kasutatud juba aastaid, on see saavutanud väga ulatuslikud mõõtmed ja leidnud ka kriitikat just sellepärast, et avaliku huvi mõiste defineerimine sõltub vaid ühe ametniku suvast. Hans Joachim Hirsch on märkinud, et see regulatsioon on Saksa kriminaalhoolekandes saavutanud äärmiselt suure tähtsuse. Rohkem kui 49% menetlustest vastavate süütegude puhul lõpetatakse oportuuniteediklausliga. Niivõrd laialdast rakendamist soodustab ka asjaolu, et vastavad menetluse lõpetamised ei allu mingile kontrollile. Selle tagajärjel võivad menetluse lõpetamiseks pädevad organid ise defineerida, kas konkreetsel juhul on avalik huvi kriminaalmenetluse vastu või mitte (Hirsch 2004: 166). Eestis on otstarbekuse kaalutlusel lõpetatud kriminaalasjade osakaal kordades väiksem. 2007. aastal rakendati oportuuniteeti 16% juhtumitest (2007. aasta kriminaalpoliitika arengusuundade täitmise aruanne 10.03.09) ja 2008. aastal lõpetati kriminaalmenetlus prokuratuuris avaliku menetlushuvi puudumisel 12 % kõigist juhtumitest (Kuritegevus Eestis 2008 10.03.09).

Karistuse määramisel isikule peab arvestama eri- ja üldpreventiivsete vajadustega. Kuivõrd avaliku menetlushuvi olemasolust sõltub kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel ja seetõttu ka see, kas isikut on vaja karistada või mitte, on juhises avaliku menetlushuvi arvestamine seotud samuti eripreventiivsete ja üldpreventiivsete vajadustega. Juhise üldosa punktides 4 ja 5 on väljatoodud üldjuhud, millal avalik menetlushuvi eripreventiivsetest vajadustest lähtuvalt on olemas:

- a) isikut on kahe aasta jooksul enne kuriteo toimepanemist sarnase süüteo eest karistatud või on tema suhtes menetlus otstarbekuse kaalutlusel lõpetatud või
- b) isik on oma muu käitumisega tõestanud, et tema edaspidise õiguskorrektsuse tagamiseks on vajalik rakendada mõjutusvahendeid või karistusi, mida KrMS § 202 või 203¹ alusel ei ole võimalik kohaldada (Juhis p 4)

Eeltoodu alusel näeme, et avaliku huvi olemasolu selgitamisel arvestatakse isiku varasemat käitumist ning viidatakse ka tema võimaliku õiguskorrektsuse käitumise saavutamisele tulevikus. Avalik huvi on olemas isikute puhul, kes korduvalt rikuvad õiguskorda ja nende normikuulekale käitumisele suunamiseks ei piisa KrMS § 202 ettenähtud kohustuste kohaldamisest. Sellise käsitluse kohaselt võimegi öelda, et KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamine on kohaldatav pigem esmakordselt kuriteo toimepannud isikute korrale kutsumiseks kui korduvalt karistatud isikute mõjutamiseks.

Avalik menetlushuvi on olemas, kui üldpreventiivsetest vajadustest lähtuvalt on isiku karistamine vajalik. Selline vajadus on olemas üldjuhul siis, kui:

- a) kuritegu on toimepandud elusfääris, mille vastu peab avalikkusel olema eriline usaldus või
- b) isiku karistamine on vajalik õiguskorra kaitsmise huvides või
- c) kuriteo tõttu kannatanul puuduvad peale kriminaalmenetluse efektiivsed õiguskaitsevahendid (Juhis p 5)

Avalikkuse eriline usaldus seostub eelkõige ikka avalike teenustega, mille toimimine on kõigile vajalik ja milliste usaldusväarsuse kaotamise tõttu kaoksid ühiskonnas üldised väärtused. Sellist avaliku huvi arvestamist kasutatakse näiteks ametialaste kuritegude puhul. Üldpreventsiooni eesmärgil isiku karistamine õiguskorra kaitsmise huvides on küll pigem eripreventsioon kuid juhises on selle punkti kasutusala mõeldud organiseeritud kuritegevusega seotud kuritegusid. Viimase punkti puhul on tegemist eelkõige

kuritegudega alaealise vastu või perevägivalla kuritegudega, kus kannatanul puudub mõnikord muu võimalus oma õigusi kaitsta.

Juhise punkti 6 kohaselt võib avaliku menetlushuvi ka ära langeda kui:

- a) kannatanu ei soovi menetluse jätkamist või on kuriteo toimepannud isikuga leppinud või
- b) isik aitab oluliselt kaasa enda või mõne teise isiku poolt toimepandud kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisel ja kui ilma selleta oleks kuriteo avastamine ja tõendite kogumine olnud välistatud või oluliselt raskendatud või
- c) kuriteo toimepanemisest on möödunud pikk aeg ja isik ei ole menetlust tahtlikult venitanud ega takistanud või
- d) kuriteo toimepannud isik on alaealine (Juhis p 6)

Juhtumid, kus kannatanu ei soovi menetluse jätkamist, on kriminaalmenetluses sagedased ja selleks on erinevaid põhjuseid. Üheks peamiseks põhjuseks on kannatanute esialgse viha ja solvumise möödumine. Esmase emotsiooni ajal tehtud avaldus politseile tundub mõne aja möödudes kannatanule endalegi sündmusele ülereageerimisena. Samas peab menetleja väga tähelepanelikult jälgima, et kannatanu selline sooviavaldus ei ole tingitud hirmust kuriteo toimepanija ees või mõttest, et kurjategija karistamine ei muuda mitte midagi ei tema enda ega teiste jaoks.

Isiku oluline kaasaaitamine kuritegude avastamisele on avaliku huvi äralangemisena mõeldud nn kroontunnistajate puhul juhtumites, kus tõendite kogumine oleks ilma nendeta võimatu või äärmiselt raske. Eraldi on see alus väljatoodud ka KrMS § 205 näol, mis ongi põhiliselt mõeldud organiseeritud kuritegevusega seotud kuritegude ja narkokuritegude lahendamiseks, kuid juhis lisab selle ka eraldi võimalusena kasutamiseks KrMS § 202 korral ja seega laieneb see võimalus ka teistele kuritegudele, milliste lahendamisel õiguskaitseorganitel on samad tõendamisprobleemid.

Kohtumenetlus mõistliku aja jooksul on üheks isikute põhiõiguseks ja seetõttu on avaliku huvi äralangemine võimalik ka pika aja möödumisel kuriteo toimepanemisest, kui isik ei ole ise tahtlikult venitanud ega takistanud kohtupidamist. Isikule karistuse määramine pika aja möödumisel kuriteost ei täidaks enam ei üld- ega eripreventiivset eesmärki ja seetõttu on karistuse kohaldamine väärtusetu.

Avalik menetlushuvi alaealiste poolt toimepandud kuritegude puhul on alati väiksem võrreldes täiskasvanute poolt toimepandutega. Eesmärgiga anda alaealistele suuremaid võimalusi naasmiseks õiguskuulekale käitumisele ongi lisatud selline avaliku huvi kaalumise võimalus. Alaealiste puhul eelistatakse tavaliselt KrMS § 201 kohaldamist, kuid sõltuvalt teo asjaoludest või isikust, ei ole materjalide saatmine alaealiste komisjonile alati sobiv. Juhis annabki võimaluse kasutada taoliste juhtumite puhul menetluse lõpetamist KrMS § 202 järgi. Selline lisavõimalus on autori arvates kindlasti teretulnud just alaealiste puhul, sest nende kohtulik karistamine ei ole enamjaolt parim lahendus nendepoolsele õigusrikkumisele. Autori kogemuse põhjal võib öelda, et alaealiste kurjategijate hulgas on ikka veel hinnatud olla kriminaalkorras karistatud ja see tõstab tihti nende populaarsust omasuguste seas. Sellise väärpopulaarsuse vähendamiseks on kõneallosel lisavõimalus alati tervitatav. Lõpetamisel määratav kohustus, eeskätt ÜKT tunnid on nii mõnelegi alaealisele tõsisem katsumus kui tingimisi mõistetud vangistus või käitumiskontroll.

Eelnevat kokkuvõttes võime öelda, et avaliku menetlushuvi olemasolu või puudumise üle otsustamine on keeruline protsess, sest see sõltub väga paljudest erinevatest asjaoludest, mis ei moodusta kunagi ühte kindlat reeglit, mille alusel saaks öelda, kas teatud liiki juhtumi korral avalik menetlushuvi on olemas või mitte. See tuleneb nii kuritegude erinevusest kui ka neid toimepannud isikute erinevusest. Olukorda analüüsid jõuame paratamatult arusaamisele, et pole olemas nõu absoluutset skaalat, mõõtmaks süütegude sotsiaalset kaalukust, lahterdamaks neid vastavalt tulemusele, seega siis kaalukuse määrale, eri regulatsioonialadesse. Süütegu, mis ühe subjekti puhul lausa enesestmõistetavalt lahendatakse näiteks kõlbeliste tõekspidamiste raames, võib teisele subjektile olla sedavõrd sotsiaalse kaaluga, et nõuab lahendamiseks tingimata kohtuteele asumist (Raska 2004:121).

1.2 Kahtlustatavale kohaldatavate kohustuste liigid

KrMS § 202 lg 2 kohaselt võib kohus prokuratuuri taotlusel panna kahtlustatava või süüdistatava nõusolekul talle kohustuse, mis tuleb täita määratud tähtajaks. Kohustusteks on:

- 1) tasuda kriminaalmenetluse kulud ja hüvitada kuriteoga tekitatud kahju;
- 2) maksta kindel summa riigituludesse või sihtotstarbeliseks kasutamiseks üldsuse huvides;

3) teha 10–240 tundi üldkasulikke tööd.

Tähtjaks nende kohustuste täitmisel on maksimaalselt 6 kuud. Pikema täitmistähtaja korral ei ole tagatud kannatanu ega riigi huvid, mida seaduse vastuvõtmisel sooviti saavutada.

Seejuures peab kohustuse panija alati jälgima kohaldatava kohustuse raskust. Kohaldatav kohustus ei tohi olla raskem, kui olnuks karistus mille isik saanuks kohtupidamisel üldises korras ja üldistel alustel. Kohaldatav kohustus peab õiglase kohtumenetluse tagamise eesmärgil olema proportsioonis karistusega, millest isik pääseb kriminaalmenetluse lõpetamise tõttu.

Kriminaalmenetluse lõpetamine eeldab isiku nõusolekut. Nõusolek kriminaalmenetluse lõpetamiseks peab olema vabatahtlik. Kriminaalmenetluse lõpetamisel isikule pandavad kohustused peaksid olema võimalikult lähedased nendele, mis kaasneksid isikule esitatava süüdistuse suhtes tõenäoliselt tehtava kohtuotsuse tagajärgedega. Kehtiv KrMS § 202 lubabki kriminaalmenetlust süü väikuse ja avaliku menetlushuvi puudumise korral lõpetada vaid kahtlustatava või süüdistatava nõusolekul. Euroopa Inimõiguste Konventsiooni § 6 lg 1 kohaselt on igal inimesel oma tsiviilõiguste ja -kohustuste või temale esitatud kriminaalsüüdistuse üle otsustamise korral õigus õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud õigusemõistmise volitustega institutsioonis (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11 17.03.09). See tähendab omakorda, et kui nõusolek vastab Euroopa Inimõiguste Kohtu seatud tingimustele, ei ole kriminaalmenetluse lõpetamise puhul tegemist Euroopa Inimõiguste Konventsiooni artikli 6 lõikest 1 tuleneva õiglase kohtumenetluse õiguse rikkumisega (Savtšenkova 2007: 623)

Juhise punkt 9 järgi on KrMS § 202 lg 2 p 2 ja 3 märgitud kohustused lisakohustused ning sellest tulenevalt võib lugeda KrMS § 202 lg 2 p 1 toodud kohustused põhikohustusteks.

1.2.1 Põhikohustused

Põhikohustusteks loetakse kohustus tasuda kriminaalmenetluse kulud ja kohustus hüvitada kuriteoga tekitatud kahjud. Selliseid kohustusi on Jaan Sootak nimetanud tsiviilõiguslikeks sanktsioonideks, mis järgnevad kuriteole koos karistusega. (Sootak 2007: 17) Kriminaalmenetluse kulude liigitus ja loetelu on sätestatud KrMS § 173-175. KrMS § 202 puhul on tegemist erandiga üldisest kriminaalmenetluse lõpetamise kulude hüvitamise korrast. Kui KrMS § 183 kohaselt tasub kriminaalmenetluse lõpetamisel kriminaalmenetluse kulud riik, siis KrMS § 202 puhul on need kulud erandina pandud kahtlustatava või süüdistatava kanda. Samas pole kriminaalmenetluse kulude tasumine kahtlustataval või süüdistataval alati võimalik maksimaalse 6 kuu jooksul. Nii ongi võimalus KrMS § 180 lg 3 tulenevalt jätta osa neist riigi kanda. Sellisel juhul peab aga prokurör esitama menetluse lõpetamise taotluse koos vastavate põhjendustega kohtule.

Kuna tekitatud kahju kuulub põhikohustuste hulka, siis ei võimalda § 202 lg 2 neid summasid välja nõudmata jätta. Seaduses kasutatud väljend „...lõpetamise korral võib kohus...” tähendab seda, et nimetatud summade hüvitamist võib nõuda määratud tähtajaks, mille maksimaalne pikkus on kuus kuud. Kui selle aja jooksul kahjusid ei ole võimalik hüvitada, ei realiseeru kannatanu õiguste kaitse, mida oportuuniteediprintsiibi rakendamine eeldab (Juhis p 7 lisa).

1.2.2 Oportuuniteeti rakendava prokuröri valitavad lisakohustused

Kui KrMS § 202 lg 2 p 1 toodud põhikohustused olid sarnased süüdimõistva kohtuotsusega isikule kaasnevate tsiviilkohustustega siis punktides 2 ja 3 olevad kohustused meenutavad pigem kohtuotsusega määratavaid karistusi. Niinimetatud lisakohustusteks on maksta kindel summa riigituludesse või sihtotstarbeliseks kasutamiseks üldsuse huvides ja kohustus teha 10-240 tundi üldkasulikke tööd. Kohustus maksta kindel summa riigi tuludesse on võrreldav rahalise karistusega, mis on sätestatud KarS § 44. Rahalise kohustuse suuruse otsustamisel lähtutakse samadest kriteeriumitest, millest lähtutakse rahalise karistuse suuruse otsustamisel (süü suurus; sissetulek; varaline seis) (Juhis p 12). Samas võib seda kohustust võrreleda ka sundrahaga, mille tasumine kohtuotsuse jõustumisel on määratud kindlaks KrMS § 179. Sundraha suurus sõltub kuupalga alammäärast ja kuriteo raskusastmest. Kohustusel tasuda kindel summa

riigitulusesse aga on miinimaalne summa määratud ära juhises punktis 12. Praegusel hetkel on selleks palga alammäär.

Üldkasulikku tööd määratakse juhtudel, kui:

- a) rahalise kohustuse täitmine oleks süüdlase jaoks raskendatud (väike sissetulek või sissetuleku puudumine; teiste rahaliste kohustuste olemasolu) või
- b) rahaliste kohustuste täitmine mõjutaks liigselt süüdlase lähedasi (väike sissetulek ja ülalpeetavate olemasolu) või
- c) rahaline kohustus sisuliselt ei mõjutaks süüdlast (majanduslik olukord võimaldab ka suurte summade probleemideta maksmist) (Juhis p10)

Eelnevast tulenevalt peaks juhise kohaselt eelistama rahalist kohustust ja ainult erandjuhtudel kohaldatakse üldkasulikku tööd.

KarS § 69 alusel võib kohus vangistuse asendada üldkasuliku tööga. Kohustus teha üldkasulikku tööd 10-240 tundi sarnaneb karistuse asendamisega KarS § 69 mõttes. Vaadanud kohustusi mõistame, et seaduse mõtte ja selle sõnalise tõlgendamise järgi on tegemist kohustustega, kuid laiemalt võetuna võime selliste kohustuste kohaldamises selgelt näha prokurörile antud võimalust süüdlast karistada. Oportuniteediprintsiibi rakendamise oluliseks ideeks ongi süüdlasele karistusele sarnaste kohustuste määramine kohtumenetlusega võrreldes lihtsamal korral. Väga oluline on aga asjaolu, et kõiki kohustusi saab panna süüdlasele vaid tema nõusolekul, mis vähendab kohustuste võrdsustamist karistusega. Kohus arvestab karistuse määramisel süüdlase süü suurust, süüdlase nõusolek ei ole vajalik. Vastavalt KrMS § 34 lg p 10 võib kahtlustatav vaid kokkuleppemenetluses teha ettepanekuid kohaldamisele kuuluva karistusliigi ja -määra kohta.

2 KANNATANU ÕIGUSED

2.1 Kannatanu õigused kriminaalmenetluses

KrMS § 37 lg 1 sätestab, et kannatanu on füüsiline või juriidiline isik, kellele on kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalselt kahju.

Vastavalt KrMS § 37 lg-le 2 osaleb juriidilisest isikust kannatanu kriminaalmenetluses oma juhatuse või seda asendava organi liikme kaudu, kellel on kõik kannatanu õigused, sealhulgas õigus anda ütlusi juriidilise isiku nimel. (Kergandberg, Sillaots 2006: 135).

KrMS § 5 tuleneb kriminaalmenetluse riiklikkuse põhimõte, mille kohaselt kriminaalmenetlust alustatakse ja toimetatakse Eesti Vabariigi nimel. Nimetatust tuleneb riigi karistusvõimu monopol, mille kohaselt kriminaalmenetluslike otsuste tegemine on ainult riigi pädevuses, kes peab selliste otsuste tegemisel lähtuma seadusest ja seadustega sätestatud kaalutusõigusest. Viimases avaldub kriminaalmenetluse seaduslikkuse põhimõte. Riiklikkuse põhimõtte eesmärgiks on tagada kriminaalasja menetlemine võimalikult objektiivselt, erapooletult ja võimalikest kriminaalmenetluse objektiivset kulgu kallutada võivatest isikutest nagu kahtlustatavast või kannatanust sõltumatult. Nii ongi kannatanu võimalused kriminaalasjas kaasa rääkida piiratud KrMS § 38 loetletud õiguste realiseerimisega.

KrMS § 38 on kannatanu õigustena nimetatud õiguse vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmine või lõpetamine, õigus esitada tsiviilhagi, anda ütlusi või keelduda ütluste andmisest, esitada omapoolseid tõendeid, esitada taotlusi ja kaebusi, tutvuda menetlustoimingu protokolliga ja teha selle kohta märkusi, tutvuda kriminaaltoimiku materjalidega, võtta osa kohtulikust arutamisest, anda nõusolek kokkuleppemenetluse kohaldamiseks, anda oma arvamus süüdistuse ja karistuse ning kahju suuruse ja tsiviilhagi kohta. Samuti on kannatanul õigus anda nõusolek lähenemiskeelu kohaldamiseks ja ise taotleda lähenemiskeelu kohaldamist.

Nagu eelnevast näha on isikul kannatanuna kriminaalmenetluse mõistes terve rida õigusi, kuid need kehtivad ainult juhul, kui temale tekitatud kahju on tekitatud kuriteoga ja kuriteo lahendamiseks on alustatud kriminaalmenetlus. Millistel juhtumitel kriminaalmenetlust alustatakse pole aga kannatanu otsustada jäetud. Tänapäeva kriminaalõigus toimib konflikti töötlemise riiklikult määratletud ja formaliseeritud menetlusena. See tähendab, et riik otsustab ise, mil viisil ta sekkub ühiskonnas ilmnunud konflikti ja kuidas ta selle lahendab. Kannatanul on vähe võimalust määrata menetluse algatamist ja selle kulgu. Tema käsutusse jäävad tihti oma huvide rahuldamise tsiviilõiguslikud vahendid (Sootak 1998: 9).

Järgnevalt mõningatest õigustest, milliste puhul autori arvates peaks käesolevas töös pikememalt arutlema. Tähtsaimad õigused kannatanute jaoks on kindlasti kaebeõigus ja tsiviilhagidega seonduv. Osa kannatanu õigusi kriminaalmenetlusest laieneb erandina ka kriminaalmenetluse välisele isikule, kelle suhtes on tema arvates toime pandud kuritegu ja ta soovib selle menetlemist riigi poolt ning ta on esitanud selle kohta suulise või kirjaliku kaebuse. Kaebuse läbivaatamisel laienevad menetlusvälisele isikule kannatanu kaebeõiguses sätestatu. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 10.jaanuari 2005.a määruses L. L. määruskaebuse kohta leidnud, et kuigi KrMS § 37 lg 1 sätestatu kohaselt saab kannatanust rääkida vaid kriminaalmenetluse raames, tuleb KrMS § 38 lg 1 p 1 ja §-des 207 ning 208 sätestatud kaebeõiguse subjektina lugeda kannatanuks ka sellist kriminaalmenetluse välist isikut, kes leiab, et kuigi talle on kuriteoga tekitatud kahju, on kriminaalmenetlus põhjendamatult kas lõpetatud või jäetud hoopis alustamata. Kõnealusel isikul KrMS § 38 lg 1 p-s 1 ja § 207 ja § 208 sätestatud kaebeõiguse subjektina ei saa olla kõiki KrMS § 38 lg-s 1 sätestatud kannatanu õigusi, kuid § 38 lg 1 p-s 1 sätestatud kaebeõigus tuleb talle tagada täies mahus (3-1-1-134-04 – RT III 2005, 4, 32). Kaebeõiguse tagamine on üks põhilisi kannatanu õigusi, sest selle abil saab ta vaidlustada riigipoolseid otsuseid temale kuriteoga tekitatud kahjude menetlemisel. Kannatanul peab olema võimalus oma õigusi kaitsta ka kriminaalmenetluse väliselt. Kannatanu võimalustest kaevata oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamise otsuse peale, kirjutatakse käesoleva töö punktides 2.2.2 ja 2.2.3.

Kuritegudega tekitatakse kannatanule sageli varalist kahju mistõttu tagamaks nende õigusi kahjude hüvitamisel, on sätestatud kannatanu õigus esitada kriminaalmenetluses tsiviilhagi. Nimetatud õigusega on tagatud kannatanu PS § 25 tulenev õigus õigusvastaselt tekitatud moraalse ja materiaalse kahju hüvitamisele. Tsiviilhagi on kannatanul õigus esitada enne

kohtuliku uurimise lõpetamist maa- või linnakohtus. Sel moel on kannatanule antud võimalus juba kriminaalmenetluse raames esitada tsiviilõiguslikke kahjunõudeid kahtlustatava või süüdistatava vastu. Oluline on märkida, et kriminaalmenetluses on tsiviilhagi esitamise ja selle kohta otsuse tegemise võimalus ette nähtud kannatanu huvide kaitseks ja tsiviilhagi varalise kahju hüvitamiseks on riigilõivuvaba. Kannatanu õiguses esitada tsiviilhagi kriminaalmenetluses võib näha ka menetlusökonomika eesmärki, sest sel moel on võimalik vältida mitut menetlust (Kergandberg, Sillaots 2006: 135). Mittevaralise kahju nõude esitamisel peab kannatanu tasuma riigilõivu ja tõendama moraalse kahju suuruse. Reaalselt on kriminaalasjades moraalse kahju nõuet väga harva esitatud. Alates 01.01.2009.a on riigilõivuseaduse (RLS) § 56 lg 12 kohaselt mittevaralise kahju nõude esitamisel ilma nõutava hüvitise summata, taotledes õiglast hüvitist kohtu äranägemisel, riigilõiv 5000 krooni. Enne 01.01.2009.a oli taolise nõude riigilõivu suurus 1000 krooni. Seega võib just riigilõivu summa ja ka kannatanute soovimatus keerukat tõendamist ette võtta olla põhjuseks, miks moraalse kahju nõudeid eriti pole. Kannatanud, kellel on väikesed sissetulekud, ei riski rahaga teades, et kohus ei pruugi kurjategijalt mittevaralist kahju välja mõista. Moraalse kahju nõuete tõendamine on tavainimese aspektist raskesti mõistetav ning menetlemine harjumatu. Seetõttu ei ruttu uurimisasutused kannatanuid julgustama moraalse kahju nõuete esitamisel. Kannatanute poolt moraalse kahju hüvitamise nõuete esitamine piiraks kindlasti oportuniteediprintsiibi rakendamist. Selline kahju on hinnanguline ning kahtlustatava ja kannatanu arvamus „valuraha“ suuruse kohta on vastukäivad. Kurjategija, kes kannatanut lõi, väidab enamusel juhtumitest, et ta lõi vaid kergelt ja selline löök ei saanud kannatanule suurt valu põhjustada. Kannatanu, kes sai löögi ja tundis sellest tekkinud valu, hindab tagajärgi isikliku kogemuse pinnalt. Inimestel on liiatigi erinev valulävi. Isik, keda on tihti vägivaldselt koheldud, ei märkagi väiksemaid vägivallategusid, millised võivad omakorda vägivallaga harjumatu isikule tunduda talumatuna. Sellises olukorras saabki hinnata vaid iga juhtumit eraldi. Oportuniteedi kohaldamine eeldab, et hüvitamisele kuuluva kahju osas pole erimeelsusi kannatanu ja kahtlustatava vahel. Kui kahtlustatav ei nõustu hagi hüvitama või vaidlustab selle suuruse viisil mis välistab nii oportuniteediprintsiibi kohaldamise kui ka lihtmenetluse rakendamise, järgneb võistlev kohtumenetlus.

Kui kahtlustatav mõistetakse kohtus õigeaks, jätab kohus kannatanu poolt esitatud tsiviilhagi läbi vaatamata. See aga ei tähenda, et kannatanul ei ole seejärel rohkem võimalusi oma õiguste kaitseks. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 09.juuni 2005.a kohtuotsuses I.K kriminaalasjas selgitanud, et kannatanu õigusele esitada

kriminaalmenetluses tsiviilhagi vastab kohtu kohustus teha selle hagi osas mõni KrMS § 310 lg 1 või 2 sätestatud otsustustest. Kui kohus teeb süüdimõistva kohtuotsuse, rahuldab ta tsiviilhagi täielikult või osaliselt või jätab selle rahuldamata või läbi vaatamata (lg 1), õigeksmõistva kohtuotsuse korral jäetakse tsiviilhagi läbi vaatamata (lg 2). Seejuures on sama paragrahvi kolmandas lõikes sätestatud kohtu kohustus tsiviilhagi läbi vaatamata jätmisel selgitada kannatanule tema õigust esitada hagi uuesti tsiviilkohtumenetluse korras (3-1-1-52-05 – RT III 2005, 23, 235). Seega on kannatanul võimalus oma õiguste kaitsel lisaks kriminaalmenetlusele kasutada tsiviilkohtumenetlust. Tsiviilkohtumenetluses on hagi esitamisel kohustus tasuda riigilõiv ja selle tasumisega võib just väiksema sissetulekuga kannatanutel tekkida raskusi. Kahtlustatava õigeks mõistmine kohtus või kohtu poolt tsiviilhagi läbivaatamata jätmise tekitavad kannatanus kindlasti ebakindlust ja seetõttu on tsiviilkohtusse hagi esitamine kannatanute poolt justkui teistkordne kahtlustatavaga võitlemine ja tekitab kannatanule lisaks materiaalsetele kulutustele veel ka vaimseid läbielamisi, milliste tekitamist riik peaks püüdma igati vältida.

Kõik õigused, millised kannatanul on seoses kriminaalmenetlusega, ei ole sätestatud ainult KrMS § 38. Kannatanute õiguste parema kaitse tagamiseks on KrMS § 41 ja riigi õigusabi seaduse (RõS) kaudu kannatanutele tagatud riigi õigusabi kriminaalmenetluses. Kannatanupoolne seaduse mittetundmine, east tulenev abituse, maksejõuetus ega muud asjaolud ei tohi olla takistuseks tal oma õiguste kasutamisel. Menetlejal lasub kohustus tagada kannatanu õiguste kaitse. KrMS § 41 lg 3 kohaselt võib kohus otsustada anda kannatanule riigi õigusabi kui leiab, et kannatanu olulised huvid võivad jääda advokaadi abita kaitseta. Oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel on kannatanul vajalik oma õiguste kaitseks autori arvates vajalik kaasata kaitsja. Tegemist on ikkagi veel Eestis vähe aega käibel olnud kriminaalmenetluse lõpetamise võimalusega ja kannatanud ei tunne seadust ja oma õigusi piisavalt. Kaitsja kasutamist peaksid kannatanutele senisest enam soovitada kriminaalasja menetlemisega tegelevad ametnikud. Samuti peaksid nad selgitama, et isik ei pea loobuma ebapiisava majandusliku kindlustatuse tõttu kaitsjast. Õiguskantsler Alar Jõks oma märgukirjas justiitsministrile 2006.a. on märkinud järgmist: pean isikute subjektiivsete õiguste valguses riigi õigusabi väga oluliseks instrumendiks, et tagada igaljuhul võimalus osaleda õigussuhetes ja iseäranis kohtumenetluses. Inimese majanduslik seisund ei tohi olla takistuseks õiguste kaitsel ja tagamisel; samuti pean põhjendatuks teatud juhtudel õigusabi osutamist majanduslikust seisundist sõltumata (Õiguskantsleri märgukiri 10.03.2009).

Lisaks RõS on kuriteos kannatanutel võimalik abi saada ka ohvriabi seadusega (OAS) sätestatud korras. OAS tulenevalt on kuriteos kannatanutel õigus saada ohvriabiteenust, psühholoogilise abi kuluhüvitist, lepitusteenust ja riikliku hüvitist. Ohvriabi seaduse seletuskirjas on ohvriabi teenust nimetatud kui avaliku teenust, mille eesmärgiks on säilitada või parandada ohvri toimetulekuvõimet. (Ohvriabi seaduse eelnõu seletuskiri 13.03.09).

Ohvriabiteenus seisneb ohvri nõustamises ja ohvri abistamises suhtlemisel riigi ja kohaliku omavalitsuse asutustega ning juriidiliste isikutega (OAS § 3 lg 2). Riikliku hüvitist makstakse vaid vägivallakuriteo ohvritele ja ohvrite ülalpeetavatele. Hüvitist makstakse töövõimetusel tuleneva kahju, ohvri ravikulude, matusekulude ja ohvri surmast tuleneva kahju kompenseerimiseks. Lisaks makstakse 01.01.2007.a jõustunud OAS muudatusega kuriteoohvritele psühholoogilise abi kuluhüvitist, eesmärgiga aidata kergemate kuritegude ja väärtegade ohvriks langenud ohvreid, kes ei kvalifitseeru hüvitise saajaks OAS § 8 alusel kui vägivallakuriteo ohvrid. Samuti on uue eelnõu eesmärk aidata parandada ohvrite lähisugulaste sotsiaalset toimetulekuvõimet, luues võimaluse pereliikmete üheaegseks või ühiseks nõustamiseks. Psühholoogilise abi saamise eelduseks on süüteo kohta väärteo- või kriminaalmenetluse alustamine ning ohvri pöördumine ohvriabi töötaja poole (Ülevaade kriminaalpoliitika arengusuundadest 2007.a riigikogule 13.03.09). Tegelikult on takistuseks taas rahalised vahendid, millised peavad kannatanul olema, et näiteks pöörduda näiteks abi saamiseks psühholoogi poole. Ta peab koheselt tasuma arve, kuid hüvitist saab taotleda alles hiljem. Perevägivalla ohvrid on tihti materiaalselt sõltuvad just kahju tekitajast ja seetõttu on koheselt tegemist konfliktsituatsiooniga, kus kannatanu peab psühholoogilise abi saamiseks pöörduma just temale kahju tekitanud isiku poole. Selliste konfliktide vältimiseks peaks seadus võimaldama psühholoogilist abi teatud juhtudel (nt menetleja ettekande põhjal) riigi kulul või siis hilisema tasumise võimalusega. Siinjuures on oluline roll mõlemal poolel, nii kannatanul kui menetlejal. Oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamised on enamuses sellised kriminaalasjad, milliste puhul kannatanud ei kvalifitseeru vägivallakuriteo ohvriks OAS mõistes ja seetõttu on eriti oluline tagada neile vajadusel vähemalt psühholoogiline abi. Uurimisasutustel lasub OAS tulenevalt kohustus selgita ohvritele ohvriabi seaduse sisu.

2.2 Kannatanu õigused oportuuniteediprintsiibi rakendamisel

Kiirem ja efektiivsem menetlus peaks toimima kriminaalmenetluses kõigi menetlusosaliste huvides. Oportuuniteediprintsiibi rakendamise üheks eesmärgiks oli lisaks efektiivsuse ja otstarbekama ressursi kasutamise saavutamisele ka kannatanu huvide kaitse. Esmapilgul on kannatanule soodsaim just otsuse kiire saabumine. Oportuuniteediprintsiibi rakendamisel ei pea kannatanud ootama pikkade, sageli aastatepikkuseks venivate protsesside lõppu, et neile kuriteoga tekitatud kahju hüvitataks ja tekitatud ebaõiglus leiaks ka riigipoolse hukkamõistu. Kuidas ja kas kannatanu huvid on tegelikkuses sellise menetluse käigus kaitstud püüame vastuse anda järgnevatel alapunktides.

2.2.1 Kannatanu nõusolek oportuuniteediprintsiibi rakendamisega

Kannatanu õiguste poolelt vaadatuna võib KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamises esmapilgul näha silmatorkavat õiguste erinevust võrreldes kahtlustatavaga. Kahtlustatav, kellel sellisest lahendist on enamusel kordadel vaid võita, peab andma nõusoleku kriminaalmenetluse lõpetamiseks KrMS § 202 alusel. Kannatanu nõusolekut kohus ja prokuratuur aga menetlusotsuse vastuvõtmisel ei küsi. Selline ebaõiglus tundub algselt tavakodanikule ilmse ülekohtuna. Kahtlustatava aspektist vaadates näeme aga, et tema jääb ilma põhiseadusest tulenevast õigusest õiglasele kohtupidamisele. Seetõttu ongi vajalik tema nõusolek märkimaks tema valmidust leppida õiguste piiramisega sellisel viisil.

Kannatanu nõusoleku küsimine kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 läheks vastuollu KrMS § 5 riiklikkuse põhimõttega, mis peaks tänast kriminaalmenetlust vastandama omaaegsele veritasule põhinevale ajastule inimkonna ajaloos. Seetõttu tõusetuski KrMS-i ettevalmistamisel väga tõsiselt küsimus, et kas sotsiaalriigiks pürgivas riigis ei peaks siiski igal kuriteo läbi kannatanul (seega isikul, kelle vastast kuritegeliku rünnet seesama riik ei ole suutnud ära hoida) olema eranditult kõigi kuritegude puhul õigus otsustada, kas ja kuivõrd ta tahab „oma kurjategijale“ andeks anda ja temaga inimlikult suhelda. Üldiselt toimib tänane riik kuritegude vallas kriminaalmenetluse kohustuslikkuse ja riiklikkuse printsiibist kantult vägagi paternalistlikult. Ta ei lase kolmandal sektoril (st tegelikult meil kõigil) siin eriti kaasa rääkida (Kergandberg, Sillaots 2006: 46, 47).

Riiklikkuse põhimõttest tulenevalt on otsustamine isiku karistamise või mitte karistamise üle riigi käes ja kannatanul on selles osas väga vähe otsustada. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15. märtsi 2006.a määruses R.K määruskaebuse kohta on leidnud, et tulenevalt riigi karistusvõimu monopolist ei ole kannatanul õigust nõuda riigilt tema õigusi kahjustanud isiku kriminaalkorras süüditunnistamist ja karistamist (3-1-1-18-06 – RT III 2006, 10, 91).

Kannatanu nõusoleku mittekusimise üheks põhjuseks on ka KrMS § 202 rakendamise tingimus – kahtlustatava kohustus heastada kannatanule kuriteoga tekitatud kahjud. Selle kohustuse panemisega on seadusandja poolt täidetud kannatanu peamine õigus kriminaalmenetluses – taotleda kuriteoga tekitatud ebaõigluse heastamist. Nii võibki öelda, KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamine eeldab kannatanu kaudset nõusolekut selles mõttes, et lõpetamise eeltingimuseks on kannatanule kahjude hüvitamine (Kergandberg, Kangur, Lind, Saaremäel-Stoilov, Saaremets 2008: 260). KrMS § 203 puhul on vajalik kannatanu nõusolek, kuivõrd seal ei ole kahtlustataval kriminaalmenetluse lõpetamise tingimusena kohustust hüvitada kuriteoga tekitatud kahju ja kannatanu põhimõtteliselt loobub nõusoleku andmisel õigusest kahjude hüvitamisele kriminaalmenetluse raames.

Samas teenib kannatanult nõusoleku mittekusimine ka võrdse kohtlemise printsiipi, sest nii saab välistada olukorra, mil kohtu alla läheb ühe kõrvakiilu andnud isik samamoodi kui ninaluumurru tekitanud isik lihtsalt selle pärast, et talle sattus eriti kergesti solvuv ja põhimõtteliselt rasket kohtulikku karistust ehk maksimaalset kättemaksu taotlev kannatanu. Prokurör ja kohus on olukorra hindamisel kindlasti objektiivsemad kui kannatanu, sest nemad kohaldavad seadust selles märgitud tingimuste kohaselt, mitte valust ja emotsioonidest ajendatuna.

Arvestades eelpool toodud asjaolusid on kohtul ja prokuratuuril seaduslik õigus kannatanult nõusolekut küsimata lõpetada kriminaalmenetlus KrMS § 202 järgi ning kannatanu ei saa selle otsuse tegemisel kaasa rääkida. Kannatanu nõusoleku mitte küsimine paneb kohtule ja prokuröridele suurema vastutuse. Vestlustes prokuröridega selgus, et tegelikkuses võtavad nad peaaegu iga juhtumi korral enne otsustamist ühendust kannatanuga. Selgitavad vestluses välja, kuidas on kahtlustatava ja kannatanu suhted arenenud kuriteojärgselt ja kuidas kannatanu suhtub menetluse lõpetamisse. Sageli selgub,

et pooled on leppinud või kannatanu ei soovigi enam süüdlase karistamist kriminaalkorras. Mõnikord soovivad kannatanud kuulda selgitusi määratavate kohustuste kohta. Mõnel korral selgub, et oportuuniteeti kohaldada oleks vale. Alati saadetakse lõpetamise määruse koopia kannatanule ja selles tutvustatakse ka edasikaebe korda. Sellist kohustust suhelda kannatanuga seadus menetlejale ei pane kuid objektiivsema menetlusotsuse tegemise huvides on seda tehtud. Kannatanutega vestlustest saadud täiendavast informatsioonist tulenevalt on mõnelgi korral jäetud kriminaalmenetlus lõpetamata ja kahtlustatavat on kohtulikult karistatud.

2.2.2 Kohtu poolt rakendatud oportuuniteediprintsiibil menetluse lõpetamise vaidlustamine

Teiseks tähtsamaks osaks KrMS § 202 rakendamisel kannatanu õiguste tagamist arvestades on langetatud otsuse peale kaebamise õigus või selle puudumine teatud juhtumitel. PS § 15 kohaselt on igalühel õigus pöörduda kohtusse, kui tema õigusi ja vabadusi on rikutud. Tulenevalt KrMS ei ole aga kannatanule antud otseselt õigust kaevata KrMS § 202 põhjal kriminaalmenetluse lõpetamise otsuse peale. Kannatanul puudub õigus vaidlustada otstarbekuse kaalutlusest lähtuvat kriminaalmenetluse lõpetamist (Kergandberg Sillaots 2006:136).

Kohtu poolt tehtud kriminaalmenetluse lõpetamise määruse peale kaebamine ei ole tõepoolest võimalik. KrMS § 385 on toodud välja kohtumäärused mida ei saa vaidlustada määruskaebuse korras. KrMS § 385 p 7 välistab otsesõnu KrMS § 201, 202 ja 203 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise vaidlustamise määruskaebe korras (Kergandberg, Sillaots 2006: 257). KrMS § 385 kohtumäärustele edasikaebamine on võimalik KrMS § 383 lg 2 kaudu. Vastavalt KrMS § 383 lg-s 2 sätestatule on kõigi nende kohtumääruste peale, mida ei saa vaidlustada määruskaebusega, esitada kaebusi hiljem, kas apellatsioonis või kassatsioonis. (Kergandberg jt 2008: 257). Oportuuniteediprintsiibi rakendamine välistab aga apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalasjas.

Ometi on riigikohus teinud ka erandeid, andes võimaluse vaidlustada ka KrMS § 385 ära toodud kohtumääruseid. Juhtumitel, kui rikuti isiku põhiseaduslikke õigusi, näiteks õigust vabadusele, on riigikohus tühistanud ebaseadusliku kohtulahendi vaatamata sellele, et menetluskord seda ette ei näe. Erandi tegemise nõue põhiõiguste (õigus aule ja heale

nimele) rikkumise põhjendusele rajanes ka M.S kaebus Harju Maakohtu ja Tallinna Ringkonnakohtu otsustele lõpetada tema vastu toimepandud kuriteos kriminaalmenetlus KrMS § 202 alusel. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15. märtsi 2006.a määruses M.S määruskaebuse kohta on põhjendanud eelpooltoodud põhiõiguste rikkumise alusel kaebeõiguse võimaldamise erandeid väidetega, et praktikas on PS § 24 lg 5 tuginedes tõepoolest laiendatud kaebeõigust nendele kriminaalasja terviklahenduseks olevatele kohtulahenditele, mille vaidlustamist menetluskord ette ei näe. Kuid seda üksnes tingimusel, et vaidlustatava kohtulahendiga riivatakse kaebuse esitaja põhiõigust ja et kaebuse esitajal puudub tõhus võimalus oma õiguste maksmapanemiseks väljaspool kriminaalmenetlust. Käesolevas asjas ei ole kannatanu esindaja, vaidlustades R. K. suhtes kriminaalmenetluse lõpetamist, osutanud ühelegi kannatanu põhiõigusele, mida oleks kannatanul võimalik kaitsta üksnes lõpetatava kriminaalmenetluse raames. Aule ja heale nimele tekitatud varalise ja/või mittevaralise kahju heastamist saab kannatanu nõuda tsiviilkohtumenetluse korras. Samuti ei saa kriminaalkolleegiumi hinnangul kannatanu õigusi rikkuda määruskaebuse esitaja väidetud oht, et Harju Maakohtu vaidlustatud määruse alusel kujuneb välja kohtupraktika, mis seab löögi alla avaliku võimu suhtes eksisteeriva respekti ja usalduse. Seda juba üldmäärgitud põhjusel, et on olemas efektiivne menetlus, mis tagab isikule au ja väärikuse kaitse ka väljaspool kriminaalmenetlust (3-1-1-18-06 – RT III 2006, 10, 91).

Eelpooltoodud kohtulahendi põhjal võib näha võimalust kannatanul teoreetiliselt esitada kaebus kohtumäärusele, kui sellega on rikutud isiku põhiõigusi, milliste kaitse on võimalik vaid kriminaalmenetluses. Kuid kriminaalmenetluse lõpetamist KrMS § 202 alusel rakendatakse kergemate kuritegude puhul ja seetõttu on suhteliselt keeruline leida neis asjades põhiõiguste riiveid, milliste kaitse tagab kannatanule vaid kriminaalmenetlus. Enamuse oportuuniteediprintsiibil lõpetatud kriminaalasjade puhul on võimalik kannatanul pöörduda enda õiguste kaitseks tsiviilkohtu poole. Riigikohtu lahendis toodud põhjendustega kaebeõiguse võimaldamist on juristidelgi keeruline mõista rääkimata kannatanutest. Kannatanu õiguste efektiivseks ja kiireks tagamiseks võiks olla kohtupoolne KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise määrus seadusega otseselt edasikaevatav.

2.2.3 Prokuratuuri poolt rakendatud oportuuniteediprintsiibil menetluse lõpetamise vaidlustamine

Kannatanul on õigus KrMS § 38 lg 1 p 2 kohaselt vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmine või lõpetamine KrMS § 207 ja 208 sätestatud korras. Oluline on aga märkida, et need kaks paragrahvi ei hõlma endas kriminaalmenetluse KrMS § 202 sätetel lõpetamist. Tulenevalt KrMS § 207 lg 2 saab kannatanu esitada kaebuse Riigiprokuratuurile vaid KrMS § 200 sätestatu alusel kriminaalmenetluse lõpetamise peale.

Kuid sellega pole võetud kannatanult lõplikult õigust kaevata prokuratuuri määruse peale. Prokuröri määrusi peaks saama vaidlustada KrMS VIII peatüki 5. jaos (§ 228-232) sätestatud nn uurimiskaebe korras: vähemalt puudub selliseks kaebuseks seaduslik keeld (Kergandberg, Kangur, Lind, Saaremäel-Stoilov, Saaremets 2008: 261). Kannatanu saab esitada kaebust viidates menetlusnõuete rikkumisele menetlustoimingu tegemisel või määruse koostamisel, millega rikuti kannatanu õigusi, KrMS § 228 läbi. Seega on KrMS § 207 tulenev keeld näiline, sest kannatanud saavad esitada kaebuse prokuratuuri määruse peale Riigiprokuratuurile ja seda kannatanud ka realselt teevad. Riigiprokuratuuri määruse peale võib aga kannatanu esitada KrMS § 230 tulenevalt, juhul kui ta ei nõustu Riigiprokuratuuri määruses toodud seisukohtadega, kaebuse maakohtule. Kaebuse saab esitada 10 päeva jooksul alates määrusest teada saamisest.

Kannatanu õiguste efektiivseks tagamiseks peaks autori arvates KrMS § 202 sisse kirjutama kannatanu võimaluse kaevata edasi avaliku huvi ja vähese süü põhjendusel kriminaalasja lõpetamine. KrMS § 203¹ puhul on antud kannatanule õigus kaevata prokuratuuri või kohtu määruse peale ja sellest tulenevalt on kannatanu õigused kaitstud paremini. Miks sellist võimalust ei ole antud otseselt KrMS § 202 või § 207 kaudu ja mida selliselt ülesehitatud kaebeõiguse mehhanismiga on taotletud jääb autorile siinkohal arusaamatuks. Kannatanute huvide efektiivse ja kiire realiseerimise seisukohalt peaks KrMS väga selgelt sellised õigused lahti kirjutama.

2.2.4 Kahjude hüvitamise tagamine kannatanule.

Kannatanule kuriteoga tekitatud kahjude hüvitamine on üheks tingimuseks KrMS § 202 kohaldamisel. Kannatanule kahjude hüvitamine toimub kas vabatahtlikult või kannatanu

poolt esitatud varalise nõude tähtajalise tasumise kohustuse panemisega kahtlustatavale. Seega on vajalik tsiviilhagi esitamine kannatanu poolt. Tihti on aga kannatanule tekitatud kahjude suuruse määramine aega nõudev protsess, mistõttu venib lõpliku tsiviilhagi esitamine ja vaidluse korral tsiviilhagi suuruse üle polegi võimalik menetluse lõpetamine.

KrMS § 38 lg 1 p 2 kohaselt on kannatanul õigus esitada tsiviilhagi kohtuliku uurimise lõpuni maa-või linnakohtus. See säte saab aga kehtida vaid kohtumenetluses olevates asjades ja oluline on veel märkida, et seadusandja on antud sättega pidanud vajalikuks ära näidata viimase võimaluse tsiviilhagi esitamiseks. Seega peaks tsiviilhagi osas ebaselguste puhul oportuuniteediprintsiibi rakendamise võimalikust kaaluma väga põhjalikult, sest kannatanu õigused võivad saada riivatud. Kui kahtlustatav juba kriminaalmenetluse käigus seab kannatanu poolt esitatud kahjunõude kahtluse alla, ei saa kindel olla, et ta kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel need kahjud tasub. Kohustuste täitmiseks on seaduse kohaselt aega maksimaalselt kuus kuud. Väikeste kahjude puhul maksimaalse tähtaja määramine ei ole mõistlik. Kannatanu varaliste õiguste efektiivne tagamine KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamisel sõltub väga paljuski prokurörist, kes võtab vastu otsuse lõpetada kriminaalmenetlus ja määrab kahtlustatavale kohustused ning nende täitmise tähtaja.

Kannatanule kahjude hüvitamise garantiiks võib lugeda KrMS § 202 lõigetes 6 ja 7 toodud kriminaalmenetluse uuendamise võimalus. Juhul kui isik, kelle suhtes on kriminaalmenetlus lõpetatud KrMS § 202 kohaselt, ei täida temale pandud kohustusi, võivad kohus ja prokuratuur kriminaalmenetluse uuendada. Uuendatud kriminaalmenetluse käigus on kannatanul jätkuvalt õigus kahjude hüvitamist nõuda tulenevalt KrMS § 38 lg 1 p 2.

2.3 Kannatanu õiguste erisuste analüüs võrdluses leppimise tõttu kriminaalmenetluse lõpetamisega

Lepitusmenetlust tunni juba arhailises õiguses. Lepitus süüdlase ja kannatanu vahel võis olla nii eraviisiline kui ka ametlik. Ametivõimude tegevus piirduski esialgu üksnes vahendajarolliga, püüdega pooli kokku viia ning esialgu kõnelusi vahendada. Ametliku lepitusega oli tegemist aga siis, kui võimud kirjutasid pooltele ette leppimise alused ja

korra. Avaliku võimu tugevnedes suudab too olla pooltele mitte üksnes vahendaja, vaid ette kirjutada ka lepituse kui kindla menetluse korra (Sootak 1998: 23, 24).

Lepitamine kriminaalõiguslikus mõttes tähendab, et kurjategija on valmis võtma vastutust ja seisma silm silma vastu oma teoga põhjustatud tagajärgedega, kompenseerides ohvrile kahju ja võttes kohustuse näidata, et ta soovib loobuda kuritegelikust käitumisest. (Lösching- Gspandl 2001: 286) Euroopa Ministrite Komitee soovitus p 1 defineerib kriminaalmenetluslikku lepitusmenetlust kui protsessi, kus nii ohver kui süüdlane osalevad nende vabal tahtel kuriteo asjaolude ja kahjude selgitamisel ning lahenduste leidmisel kolmanda erapooletu isiku abil (Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters 12.03.09).

Lepitusmenetlus on suhteliselt uus, kuid Euroopas laialdast heakskiitu leidnud alternatiiv riiklikule kriminaalmenetlusele. Lepitusmenetlus tugineb restoratiivõiguse põhimõttele. Lähtekohaks on kuriteo sotsiaalne taust ja sellest tulenevalt kaasatakse kuriteo kui konflikti lahendamisse nii kuriteo toimepanija kui ka ohver, samuti ühiskond laiemalt (Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu (939 SE) esimene lugemine 12.03.09).

Leppimine kannatanu ja süüdlase vahel kriminaalmenetluse lõpetamise alusena seadustati Eestis 17.01.2007.a Riigikogus vastuvõetud karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabiseaduse muutmise seadusega. KrMS lisandus § 203¹ Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu.

Tulenevalt KrMS § 203¹ lg 1 võib süüdistusest loobuda ja kriminaalmenetluse leppimise tõttu lõpetada, kui tegemist on teise astme kuriteoga, mille asjaolud on selged, lepitaja vahendusel on sõlmitud kirjalik kokkulepe ja kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning menetluse lõpetamisega on nõus nii kahtlustatav kui kannatanu.

Võrreldes KrMS § 202 ja KrMS § 203¹ selgub, et KrMS § 203¹ on märgatavalt laiendatud kannatanu õigusi. Üheks olulisemaks erinevuseks kannatanu seisukohalt on autori arvates KrMS § 203¹ lg 1 p 2 sisalduv keeld lõpetata kriminaalmenetlus leppimisega, kui kuritegu on toime pandud täisealise poolt alaealiste vastu. Sellega on seadusandja poolt tagatud alaealise kannatanu õigused sõnaselgelt ja ei ole neid võrrelduna KrMS § 202 välja jäetud. Alaealiste vastu suunatud kuritegevusele kõrgem tähelepanu osutamine KrMS § 203¹ on

selge märk üldisest kriminaalpoliitikast Eestis, milles viimastel aastatel on aina enam ja enam suunatud jõude alaealiste kaitsele.

Kuigi § 202 sellist erisust välja ei ole toodud on alaealine siiski kaitstud ja seda Riigi peaprokuröri juhise kaudu, mille kohaselt alaealistega seotud kuritegude puhul on teatud juhtudel avalik menetlushuvi olemas ja seetõttu kriminaalmenetlust KrMS § 202 alusel lõpetada ei ole võimalik. Sellisteks juhtumiteks on: KarS § 120-122 puhul kui perversivõimuga juhtum on toime pandud toimuvast arusaava alaealise juureolekul; KarS § 141-143¹ puhul, kui kannatanu on alaealine ja KarS §-de 173 ja 175-179 puhul, millised ongi alaealise vastu suunatud kuriteod (Juhis p 36, 38 ja 41 18.03.09). Juhisest tulenevate õiguste kohta aga puudub kannatanul ülevaade, sest juhise ei ole kõigile kättesaadav. Autori arvates peaks kõnealune juhise olema kättesaadav kõigile, sest selles sisalduv kaitseb muuhulgas kannatanute huvisid ja neil peab olema võimalus oma õigustest teada saada. Juhise avalikustamist on välja pakkunud ka Tristan Ploom, kes on märkinud, et juhiste avaldamine Riigi Teatajas muude dokumentidena aitaks kahtlemata kaasa prokuratuuri tegevuse kontrollimisele ning seega võiks seadusandja seda võimalust kaaluda (Ploom 2007: 686).

Teise suurema erinevusena võib märkida ära KrMS §-ga 203¹ kuriteokoosseisude loetelu andmise, milliste puhul välistatakse süüdistusest loobumine konkreetsete kuriteokoosseisude suhtes. Nendeks kuriteokoosseisudeks on: KarS §-d 122, 133, 134, 136, 138, 139, 141–143, 214 ja 263; inimsuse- ja rahvusvahelise julgeoleku vastased, riigivastased, ametialastes, üldohtlikes ning õigusemõistmise vastased kuriteod (KrMS § 203¹ lg 1 p 1, 4). Selline asjaolu on autori arvates tervitatav kuivõrd mõlemale paragrahvile (202 ja 203¹) sarnast kriminaalmenetluse lõpetamise põhitingimust, tegemist peab olema teise astme kuriteoga - on KrMS § 203¹ puhul väga oluliselt kitsendatud. Seda just põhjusel, et 95 % Eestis registreeritud kuritegudest on teise astme kuriteod (Kuritegevus Eestis 10.03.09) ja teatud kuriteokoosseisude välja jätmise kitsendab oportuuniteediprintsiibi rakendamist ja seetõttu on ka õiguste kaitse kriminaalmenetluse raames laiemalt võimalik.

KrMS § 203¹ lõikes üks esitatud nõue kuriteo asjaolude selguse kohta on samuti erinevus, mida ei ole märgitud KrMS § 202. Sellist nõuet saab tõlgendada nii kahtlustatava kui ka kannatanu kasuks. Kahtlustatavad nõustuvad tihti KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamisega, sest üldises korras kohtupidamise korral süüvitaks selguse saamiseks enam

kuriteo asjaoludesse ja seetõttu veniks asja arutamine ning kasvaks sellest tulenev surve kahtlustatavale. Kannatanule tagab selline säte võimaluse ka käesolevas töös eespool viidatud probleemsete tsiviilhagide korral mitte anda nõusolekut lepitusmenetluse kohaldamiseks. Kannatanu nõusolek KrMS § 203¹ korral ei võta temalt õigust kahjude korvamise nõudele, võrrelduna KrMS § 203-ga kus kannatanu andes nõusoleku loobub põhimõtteliselt ka kahjude hüvitamise nõudest.

Justiitsminister Rein Lang on oma ettekandes Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010 täitmise kohta ära märkinud lepitusmenetluse kohta järgmist: 2008.a lõpetati kriminaalmenetlus leppimise tõttu 99 kuriteo puhul – 2007.aastal oli see arv kolm korda väiksem (31) – ning valdava osa moodustasid kehalise väärkohtlemise juhtumid aga lepitusmenetlust kasutati ka ähvardamise ja mõningate muude juhtumite puhul. Teatavasti saab menetlust uuendada, kui isik ei täida talle seatud kohustusi. Kuna seda on kahe aasta jooksul tehtud vaid ühel korral, siis võib järeldada, et lepitusmenetlus on hästi tööle rakendunud. (Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010: 2008. aasta täitmise ettekanne 10.03.09) Lepitusmenetluste arv 99 on võrrelduna KrMS § 202 kriminaalmenetluste lõpetamise arvuga, mis 2007.a oli 3430 kuritegu (Kuritegevus Eestis 2007 10.03.09) väga väike ja autori arvates siiski üldist oportuuniteediprintsiibi rakendamist käesoleval ajal oluliselt ei mõjuta.

Eelpool toodud arvesse võttes võib öelda, et lepitusmenetlusel on kannatanule tagatud rohkem õigusi võrreldes avaliku huvi puudumise ja väikese süü tõttu kriminaalmenetluse lõpetamisel. Seadusandja on KrMS § 203¹ selgemalt kirjeldanud kannatanu õigusi ja ka lõpetamise rakendamise korda. Kannatanul on nn valuraha kergem nõuda, sest see on riigilõivu vaba. Lepituskokkuleppe nõu moraalse kohustatuse aste on suurem, sest kokkuleppe sõlmitakse silmast silma ja vaidlused vaieldakse lõpuni ehk mõlema poolt aktsepteeritava kokkuleppeni. Lepitusmenetluse puhul on tegemist oportuuniteediprintsiibi kasutusalas ühe enim ohvrile orienteeritud meetmega. KrMS § 202 korras kriminaalmenetluse lõpetamisel pooled ei kohtu, mistõttu arusaamatused ja lahendiga rahulolematuse on kergem tekkima.

3 UURING JA SAADUD TULEMUSED

3.1 Uurimismeetodi kirjeldus ja statistika

Uuringu teostamiseks on valitud autori töökoha asukohast tulenevalt Võru maakond. Võru maakonnas juhivad eeluurimist ja ning esindavad riiklikku süüdistust Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokurörid. Uuring teostati 2007. ja 2008. aastal KrMS § 202 lg 7 alusel Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokuröride poolt lõpetatud kriminaalasjades. Osaliselt ning täielikult lõpetati prokuröride poolt KrMS § 202 alusel 77 kriminaalasja. Andmete kogumisel kasutati Kriminaalmenetluseregistrit ja politsei andmebaasi Polis. Uurimismeetodina kasutati andmekogumismeetodit – dokumendivaatlus. Kriminaalasjade vaatlemisel andmete kogumiseks püstitati järgmised küsimused:

- 1) Milliste kuritegude puhul on oportuuniteediprintsiipi rakendatud? Eesmärk selgitada kas kriminaalmenetluse lõpetamist on rakendatud seadusega lubatud kriminaalasjade lõpetamisel.
- 2) Millist kahju on kuritegudega kannatanule tekitatud ja kas kannatanu on esitanud tsiviilhagi? Eesmärk selgitada kannatanutele tekitatud kahjude jagunemine ja nõuete esitamiste arv.
- 3) Kas kahtlustatav on hüvitanud kannatanule tekitatud kahjud? Eesmärk saada teada kas kannatanutele kuriteoga tekitatud kahjude hüvitamine on kriminaalmenetluse lõpetamisel tagatud.
- 4) Millist liiki kohustusi kahtlustatavale lõpetamisel kohaldatakse ning kui kiiresti kohustused täidetakse? Eesmärk selgitada milliseid kohustusi kahtlustatavatele määratakse ja kas kahtlustatavad kohustused ka täidavad.

Võrumaal registreeriti 2007. aastal 990 kuritegu ja 2008. aastal 1026 kuritegu. 2007.a oli registreeritud kuritegudest 14 esimese raskusastme kuriteod ja 976 teise raskusastme kuriteod; 2008.a olid vastavad arvud 23 ja 1003 (Kriminaalstatistika aastaülevaated 17.03.09) Kuivõrd oportuuniteediprintsiipi saab rakendada teise astme kuritegude puhul olgu siin kohal ära toodud ka teise astme kuritegude osakaal, mis 2007. aastal oli Võru maakonnas 98,6 % ja 2008 aastal 97,8%. Kahe aasta kokkuvõttes oli teise astme

kuritegude osakaal 98,1 %. Eesti vastavad arvud võrdlusena olid 94,7% 2007. aastal ja 2008. aastal 94,2% ning keskmine 94,4%.

Lõuna Ringkonnaprokuratuuri III osakonna Võru prokurörid menetlesid 2007.a 393 kriminaalasja ja 2008.a 417 kriminaalasja, milles oli kahtlustatav tuvastatud. KrMS § 202 alusel lõpetatud asjad moodustasid nendest 9,8%. Eestis lõpetati samal alusel 2007.a 16% ja 2008.a 12% kriminaalasadest.

3.2 Kogutud andmete esitlemine

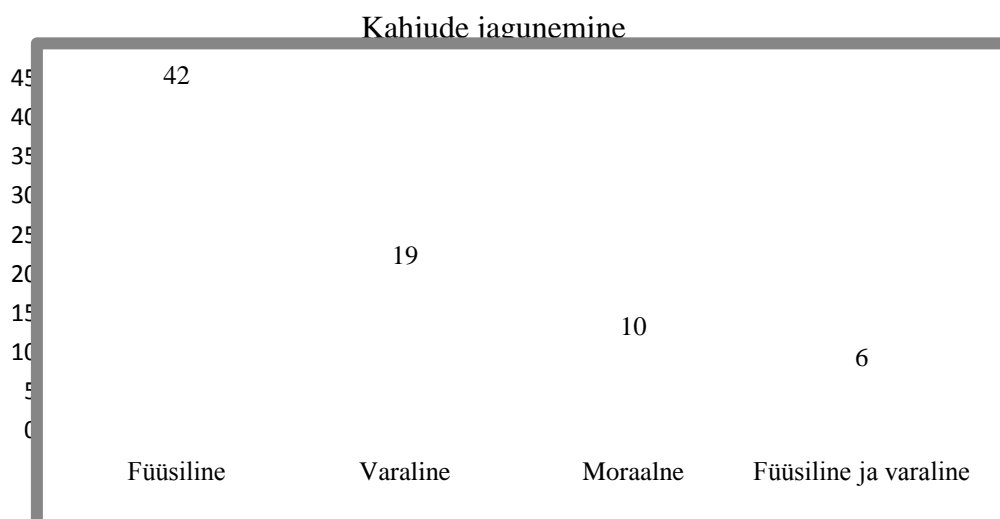
Oportuuniteediprintsiibil KrMS § 202 lg 7 alusel lõpetamist rakendati kahel aastal kokku 77 korral. 2007. aastal 39 korral ja 2008. aastal 38 korral. Kõigist prokuröride poolt lahendatud kriminaalasadest moodustasid need 2007. aastal 9,9 % ja 2008. aastal 9,1 %. Tartu Maakohtu Võru kohtumaja kohtunike poolt lõpetati samadel aastatel ja samal alusel kokku kaks kriminaalasja. Keskmiselt kestis menetlus lõpetatud kriminaalasadest 99 päeva (3 kuud ja 9 päeva). Lühim tähtaeg oli kümme päeva ja pikim 324 päeva. Üldse lõpetati viiest kuust pikema menetlustähtajaga 14 kriminaalasja.

Lõpetamist kohaldati isikuvastaste, perekonna ja alaealise vastu suunatud, varavastaste, avaliku rahu vastaste, õigussõistmised vastaste, avaliku usalduse vastaste, majandusalaste, üldohtlike süütegude ja liiklussüütegude puhul. Lõpetatud asjades esines 15 erinevat KarS paragrahvi. Konkurentsilt kõige rohkem rakendati lõpetamist KarS § 121 kehalise väärkohtlemise juhtumite kohta alustatud kriminaalasadest - kokku 42 kuriteo puhul. Märkimisväärse osa andsid veel vargused (KarS § 199) 8 kriminaalasja, omavoliline sissetung (KarS § 266) 9 kriminaalasja ja avaliku korra rasked rikkumised (KarS § 263) 5 kriminaalasja. Ülejäänud 11 paragrahvi osa oli võrrelduna eelnevatega väike. (vt tabel 1)

Tabel. Kuritegude kvalifikatsioon

Kuriteo kvalifikatsioon	Kuritegude arv
KarS § 121	42
KarS § 266	9
KarS § 199	7
KarS § 263	5
KarS § 169	3
KarS § 216	2
KarS § 201	1
KarS § 209	1
KarS § 275	1
KarS § 280	1
KarS § 320	1
KarS § 344	1
KarS § 374	1
KarS § 418	1
KarS § 426	1

Kuritegudega tekitati kannatanutele füüsilist, varalist ja moraalset kahju. Kõige rohkem tekitati kannatanutele füüsilist kahju – 42 juhul. Varalist kahju tekitati 19 juhul ja moraalset kahju 10 juhul. Füüsilist ja varalist kahju samaaegselt tekitati kuritegudega kuuel korral. (vt joonis nr 1)

Joonis 1. Kahjude jagunemine

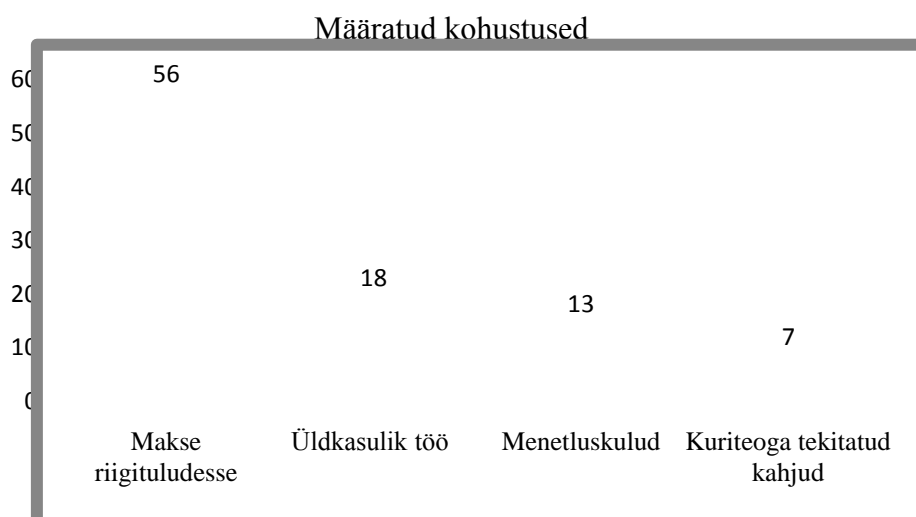
Kannatanud esitasid tsiviilhagi kokku 9 juhtumil kokku 79 262 krooni väärtuses. Kahel juhtumil ei lugenud prokurörid esitatud kahjunõuet seotuks kuriteoga ja nendel juhtumitel

ei kohustatud süüdlasi ka kahju hüvitama. Ühel korral oli tegemist juhtumiga, kus kannatanu põgenedes kahtlustatava eest vigastas oma auto ust. Teisel korral oli kannatanu nägemise halvenemine silmaarsti tõendi kohaselt põhjustatud pikaajalisest lühinägelikkusest, mitte näkku saadud löögist. Nendel juhtumitel ei selgunud kriminaalasja materjalidest, kas kahjunõue esitati kriminaalmenetluse väliselt või mitte. Kokku tekitati varalist kahju 25 korral, kuid tsiviilhagi oli esitatud vaid üheksal korral ja seitsmel korral oli kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine prokuröride poolt ka kohustuseks määratud.

Kordadel, mil kohustuste hulgas oli ka kahjude hüvitamine tasusid, kahtlustatavad hagi õigeaegselt kuuel korral, ühel korral täideti kohustus hilinemisega. Kahel korral tasuti tsiviilhagist pool enne lõpetamist ja ühel korral hüvitati tsiviilhagi täielikult enne kriminaalmenetluse lõpetamist. Kannatanutele hüvitati 11 korral kahju kahtlustatava poolt juba enne kriminaalmenetluse lõpetamist ja sellistel juhtumitel ei olnud esitatud ka tsiviilhagi. Ühel korral maksti kannatanule kohtueelse menetluse käigus kahtlustatavate poolt 10000 krooni valuraha kannatanule füüsilise kahju tekitamise eest. Kannatanu ei esitanud selles kriminaalasjas tsiviilhagi. Seega oli 25 kriminaalasjas tekitatud kannatanule varalist kahju ja kahju hüvitati 19 kriminaalasjas. Kahes kriminaalasjas ei olnud tuvastatud põhjuslik seos teo ja kahju tekkimise vahel. Ühel korral hüvitati rahaliselt füüsiline ja moraalne kahju.

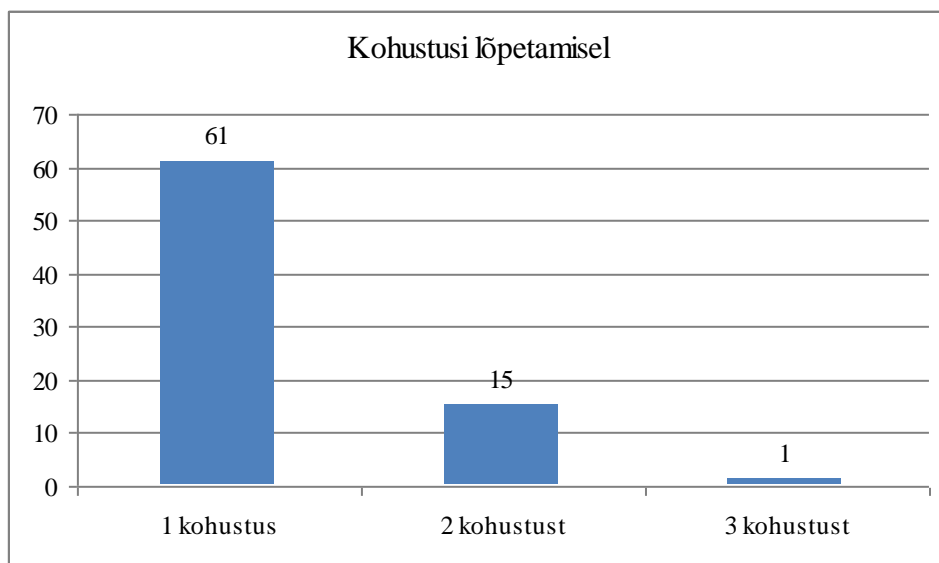
Kahtlustatavatele määrati kokku 94 kohustust. Põhiliseks kohustuseks oli maksta kindel summa riigituludesse, mida kohaldati 56 korral. Kohaldamise arvu poolest teine ja kolmas olid vastavalt üldkasulik töö ja menetluskulude hüvitamine (vt joonis nr 2)

Joonis 2. Kahtlustatavatele määratud kohustuste liikide jagunemine

Menetluskulud mõisteti välja kõigil juhtumitel kui need esinesid. Menetluskuludeks olid kaitsja tasud ja ekspertiisikulud. Kuriteoga tekitatud kahju hüvitamise kohustust määrati kahtlustatavatele vaid seitsmel juhul, sest vaid neil kordadel oli põhjuslik seos tekitatud kahju ja süüdlase teo vahel tuvastatud. Ühel juhtumil tekkisid isikul rahalised raskused ja seetõttu asendati kohustus maksta kindel summa riigituludesse (2000 krooni) kohustusega teha üldkasulikku tööd 25 tundi.

Kohustustuslikku makset riigituludesse määrati kokku 144 250 krooni väärtuses, keskmine summa oli 2 622 krooni. Üldkasuliku töö tegemise kohustust määrati kokku 635 tundi, keskmine tundide arv oli 35 tundi. Varalise kahju hüvitamise kohustust määrati 44 637 krooni ulatuses ja keskmine summa oli 6 376 krooni. 61 korral määrasid prokurörid isikule ainult ühe kohustuse ja enamasti oli selleks makse riigituludesse, 15 korral kaks kohustust ja ühel korral määrati kolm kohustust (vt joonis nr 3).

Joonis 3. Kohustusi lõpetamisel isikule

Kohustuste täitmise tähtajaks määrasid prokurörid keskmiselt 99 päeva. Lühim tähtaeg oli kaheksa päeva ja pikim 180 päeva. Reaalselt täitsid isikud kohustused keskmiselt 87 päeva jooksul. Lühim kohustuse täitmise tähtaeg oli üks päev (seitsmel juhul) ja pikim tähtaeg 208 päeva. Viimati nimetatud pikim tähtaega 208 päeva oli ka ainuke juhtum, mil kohustuse täitmise tähtaeg oli pikem kui kuus kuud. Üheksal korral ei täitnud isikud kohustust tähtajaliselt. Nendest juhtumitest kaheksal juhul oli prokurööri määratud tähtaeg

lühem kui kuus kuud ja tähtaja pikendamisel kohustused täideti. Lühim tähtaja ületus oli kaks päeva ja pikim 79 päeva. Pikima tähtaja ületamine oli samas asjas, kus kohustus täideti 208 päevaga. Tähtaja ületuse põhjustas asjaolu, et tegemist oli nelja kahtlustatavaga ja kahjunõue oli 20 000 krooni ning neljast isikust kolm täitsid kohustuse tähtaegselt, kuid neljandal isikul tekkisid rahalised raskused. Ta suutis tähtajaks tasuda vaid osa kahjust. Menetlust ei uuendatud.

Üheksast korrast, mil isikud ei täitnud kohustust prokuröri poolt määratud tähtajaks, viiel korral uuendati kriminaalmenetlus KrMS § 202 lg 6 ja 7 alusel. Uuendatud juhtumitest neljal korral oli isikule määratud üks kohustus – kolmel korral maksta kindel summa riigi tuludesse (3000, 1500, 2000 krooni) ja ühel korral tasuda menetluskulud (360 krooni). Ühel juhul oli isikule määratud kaks kohustust, teha üldkasulikke tööd (20 tundi) ja makse riigituludesse (1000 krooni). Nagu näha on tegemist suhteliselt kergete kohustustega. Põhjusi miks kohustusi ei täidetud kriminaalasjadest ega ka uuendamise määrustest ei selgunud. Prokuröride poolt pandud tähtajaks olid nendel juhtumitel 57- 121 päeva.

Isikutest, kelle suhtes kohaldati KrMS § 202 lg 7 lõpetamist olid kaheksa varem kriminaalkorras karistatud isikud, kuid kõigil neil oli karistatus kustunud. Nimetatud isikud täitsid kohustused tähtaegselt.

Riigiprokuratuurile esitas kannatanu kaebuse prokuratuuri kriminaalmenetluse lõpetamise otsuse peale ühel korral. Kannatanu esindaja viitas kaebuses prokuröri kriminaalmenetluse lõpetamise otsuse ebaproportsionaalsusele ja kannatanu soovile esitada tsiviilhagi kohtuliku uurimise lõppu. Riigiprokuratuur ei tühistanud kriminaalmenetluse lõpetamise määrust leides, et kriminaalmenetluse lõpetamisel ei ole kannatanu õigusi rikutud.

3.3 Tulemuste hindamine

Uuringu tulemusel selgus, et kuriteod, milliste puhul oli kohaldatud KrMS § 202 lg 7 lõpetamist, olid kõik teise astme kuriteod ja seetõttu olid lõpetamised kooskõlas seadusega. Oli üks KarS § 320 ettenähtud kuriteo lõpetamine, mille puhul Juhise kohaselt on avalik huvi alati olemas. Kuid juhise punkt 33 lubab otstarbekusele viidates ka juhise kõrvale kalduda, kuid sellisel juhul peab teavitama sellest Riigiprokuratuuri järelvalve ja

rahvusvahelise koostöö osakonda. Antud juhtumil oli tegemist kahe varem kriminaalkorras karistamata eaka isikuga (vanuses 64 ja 71 aastat), kes tsiviilasjas andsid kohtus valeütlusi. Üle poole moodustasid KarS § 121 kehalise väärkohtlemise tõttu alustatud kriminaalasjad ja kui lisada KarS § 263 järgi kvalifitseeritavad kriminaalasjad, saame kokku 47 kriminaalasja, mille juures oli tegemist füüsilise vägivallaga löömise, peksmise või muu vägivallaga isikute omavaheliste tülide käigus. Sellised kuriteod moodustasid 61% kõigist lõpetatud kuritegudest. Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu seletuskirja kohaselt oligi enamlevinud kuritegudena, mille puhul võiks ilma kohtu nõusolekuta kriminaalmenetluse lõpetada nimetatud KaRS § 121 (kehaline väärkohtlemine), § 199 lg 2 (varguse kvalifitseeritud koosseis), § 203 (asja rikkumine ja hävitamine), § 213 (arvutikelmus), § 214 lg 1 (väljapressimise lihtkoosseis), § 263 (avaliku korra raske rikkumine) (Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku rakenduseseaduse juurde. 09.03.09) Seetõttu on oportuuniteediprintsiipi rakendatud uuritavates kriminaalasjades kooskõlas seaduse mõttega.

Kõige enam tekitati kannatanutele füüsilist kahju – kokku 49 korral. Lõpetatud kuritegudest 25 olid kuriteod, millega oli tekitatud kannatanule varalist kahju. Varavastased kuriteod moodustavad üle poole registreeritud kuritegudest. 2008. aastal registreeritud 50977 kuriteost 28262 olid varavastased kuriteod. Varalist kahju põhjustati nendest vaid 11940 kuriteo puhul. (Kuritegudega tekitatud varaline kahju 19.03.09) Varalise kahju väike osakaal on põhjendatav seega Eestis toimepandud varalise kahjuga kuritegude väikse osakaaluga kuritegevuses. 2008. aastal moodustasid varalise kahjuga kuriteod 25,6% kogu registreeritud kuritegevusest. (Kuritegudega tekitatud varaline kahju 19.03.09)

Kahjunõuete väike osakaal varaliste kahjudega kriminaalasjades tuleneb asjaolust, et enamusel kordadel olid varalised kahjud, kas tasutud (11 korral) või oli kannatanule tagastatud kuriteoga ära võetud vara juba eeluurimisel ning seetõttu polnud kannatanutel ka põhjust tsiviilhagi esitada. KrMS § 202 lõpetatud asjades on sageli määravaks ka kahtlustatavate soov heastada kuriteoga tekitatud kahjud, mis on esimene märk sellest, et isik on aru saanud oma väärkäitumisest ja see näitab tema meelestatust kohustuste edasise täitmise osas. Kohustusena pandud kahjude hüvitamisel esines vaid üks tähtaja mittetäitmine. Ka sel korral kahju hüvitati, kuigi 28päevase hilinemisega. Keskmise kahjude hüvitamise tähtaeg oli 93 päeva. Eelneva põhjal võib öelda, et kahjunõuded rahuldati ja ka kannatanute sellekohased huvid olid kaitstud.

Lõpetamistest üheksal juhul ei täitnud isikud neile pandud kohustusi õigeaegselt kuid täitsid need siiski keskmiselt 25 päeva hiljem. Prokuröride poolt määratud tähtajad olid nendel kordadel lühemad kui kuus kuud ja võimaldasid pikendada kohustuse täitmise tähtaega. Prokuröride poolt määratud keskmine tähtaeg kohustuste täitmisel oli 99 päeva. See on KrMS § 202 lg 3 etteantud maksimaalsest tähtajast - kuus kuud märgatavalt lühem.

Kriminaalasjade uuendamine kohustuste täitmata jätmise korral moodustas lõpetamistest 6%, mis näitab, et 94% lõpetamistest määrasid prokurörid sobivad kohustused. Samuti tegid õige valiku isikute osas. Sellest tulenevalt võib märkida, et määratud kohustused olid isikutele sobivad ja jõukohased täita. Asjades, kus kohustust ei täidetud ja kriminaalmenetlus uuendati, ei selgunud uuendamise määrustest põhjused miks kohustusi ei täidetud.

Kohustustest kõige enam määrati isikutele kohustust maksta kindel summa riigituludesse, mis moodustas 58 % kõigist kohustustest. Kohustuste arv ühe lõpetatud kriminaalasja kohta oli keskmiselt 1,2 kohustust. Üks kohustus pandi isikule 80 % lõpetamistest. Riigi peaprokuröri juhisega on soovituslik panna isikule mitu kohustust. Seega ei ole kohustuste määramisel järgitud juhises soovitatud praktikat.

KOKKUVÕTE

Oportuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamine on peaaegu viieaastase kehtimise jooksul tõestanud oma vajalikkust ja elujõudu. Vaadates Justiitsministeeriumi kriminaalstatistikat, näeme, et kiiremast menetlemisest tulenev ressursi kokkuhoid ja kohtute töökoormuse vähenemine on reaalsed. KrMS § 202 alusel lõpetamised moodustavad märgatava osa lahendi saanud kriminaalajadest. Samast statistikast on ka näha, et menetlusi lõpetatakse enim just nimetatud alusel.

Avaliku menetlushuvi ja süü suuruse üle otsustamine on enamuses langenud prokuratuurile, sest seal toimub valdav osa kriminaalmenetluste lõpetamistest oportunitiidiprintsiibil. Ühtse praktika kujundamise eesmärgil on riigi peaprokurör andnud prokuröridele juhise, milles pannakse paika põhimõtted avaliku menetlushuvi ja süü suuruse hindamiseks. Sama juhise kaudu on kaudselt tagatud ka kannatanute õigused, nt alaealiste vastu suunatud kuritegude lõpetamise keeld. Seaduses selliseid erisusi KrMS § 202 rakendamisel välja toodud ei ole. Kannatanu, kellel pole kaitsjat, ei saagi tõenäoliselt teada, et kusagil on seadusele lisaks juhise, mis kaitseb tema õigusi. Kannatanul jääb seega vaid loota menetleva prokuröri professionaalsusele. Eelnevat arvesse võttes oleks mõistlik viia KrMS § 202 sisse muudatus ja sarnaselt KrMS § 203¹ loetleda üles juhtumid, millal lõpetamist ei saa kohaldada või kaaluda riigi peaprokuröri juhiste avaldamist. Praeguse sõnastusega, mis võimaldab lõpetamist kõigi teise astme kuritegude puhul, on kasutusala esmapilgul väga lai ja selliselt ei pruugi kannatanud mõista kuivõrd nende õigused olla kaitstud on.

Kannatanu võimaluseks vaidlustada kriminaalmenetluse lõpetamist, on realselt jäänud vaid õigus esitada prokuratuuri määruse peale kaebus Riigiprokuratuurile KrMS § 228 alusel. KrMS § 385 p 7 välistab kohtu poolt kriminaalmenetluse lõpetamise määruse vaidlustamise. Riigikohtu otsustes on kriminaalkolleegium andnud mõista, et kannatanul on võimalus kaevata KrMS § 385 nimetatud kohtumäärustele juhul, kui kuriteoga on rikutud isiku põhiõigusi, mille kaitsmine väljaspool kriminaalmenetlust ei ole võimalik. Selliselt antud kaebeõigus jääb autori arvates pigem teoreetiliseks lahenduseks ja kannatanute poolt realselt kasutamata. Kuid kuivõrd valdava enamuse KrMS § 202 lõpetamistest teevad prokurörid, pole kohtu määrusele edasikaebe võimaluse puudumisel autori arvates eriti suurt kaalu. See, et KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamisel

pole otseselt viidatud kannatanu õigusele lõpetamise määruse peale kaevata ei tähenda, et see on võimatu. Seadusandja on jätnud teatud ruumi ka seaduse tõlgendamisele. Samas ei saa eitada, et sõnaselge seadus on parem ja annab inimesele kindlustunde. Kannatanu kaebeõigus on autori arvates siiski tagatud.

Kannatanute poolt kaitsja kasutamine oma õiguste realiseerimisel kriminaalmenetluses ei ole Eestis veel tavaks muutunud ja seetõttu ei ole kannatanu huvid kriminaalmenetluses alati parimal moel esindatud, kuigi peaksid olema. Oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel on kannatanul oma õiguste mõistmiseks ja õiguste paremaks realiseerimiseks vajalik kaitsja abi. Lisaks kaitsjale peaksid kannatanule tema õigusi oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamise võimalusel selgitama menetlejad.

Oportuuniteeti rakendatakse teise astme kuritegude puhul ja nendes kannatanud ei kvalifitseeru ohvriabi seaduse mõistes vägivalda ohvriks. Tulenevalt ohvriabi seadusest on aga igal kuriteos kannatada saanud õigus saada psühholoogilist abi. Seaduse kohaselt peab kannatanu psühholoogi poole pöördudes ise kulud katma. Alles hiljem on tal õigus taotleda kulude hüvitamist. Nagu töös nimetatud, võib selliselt seatud kord takistada peretülides kannatada saanutel abi saada, sest tihti sõltuvad nad materiaalselt just neid väärkohelnud pereliikmest. Kuriteo toimepannud isikute huvides ei ole kannatanu abistamine kaugeltki esikohal. Nii võikski teatud juhtumitel seaduses olla võimalus psühholoogilise abi saamiseks riigi kulul. Ettepaneku abi andmiseks võiks teha kriminaalasja menetleja kas ettekande või kindlalt väljatöötatud vormiga.

Käesoleva töö raames läbiviidud uuringus selgus, et oportuuniteediprintsiibil lõpetatud kriminaalasjadest enamus on kuriteod, milles kannatanule on tekitatud füüsilist või varalist kahju. Varalise kahju hüvitamise nõude olid esitanud vaid üksikud kannatanud ja mittevaralise kahju nõuet ei esitatud kordagi. Varalise kahjuga kriminaalasjades hüvitati kahju kas menetluse käigus või kannatanu poolt tsiviilhagi esitamisel hüvitamiseks määratud tähtajaks. Oluline on seejuures, et kahjude hüvitamise tähtaeg oli peaaegu poole lühem (93 päeva) seadusandja poolt maksimaalselt lubatud tähtajast kuus kuud. Seega võib öelda, et kannatanute varalised huvid on oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel realiseeritud.

Põhjuseid, miks kannatanud ei esitanud füüsilise või moraalse kahju tekitamise eest varalisi nõudeid, uuringus ei välja ei selgitatud. Siiski võib nimetada autori arvates kaks peamist põhjust, miks hagi ei esitata. Tsiviilhagi esitamisel mittevaralise kahju hüvitamise nõudes kriminaalmenetluses peavad kannatanud kohtumenetluse korral tasuma riigilõivu ja Eestis puudub veel tava füüsilist kahju rahasse ümber arvutada. Nimetatud põhjused ei esine üksnes oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel, vaid ka kriminaalmenetluses üldse.

Käesolevas töös läbiviidud uuringu põhjal võib öelda, et kuriteod, milliste puhul kriminaalmenetlus lõpetati KrMS § 202 alusel, olid kergemad ja tekitatud ebaõiglus väike. KrMS § 202 alusel lõpetamist rakendati vaid teise astme kuritegude puhul nagu seadus lubab, ja menetlusnormide olulisi rikkumisi ei esinenud. Teoreetilise arutelu pinnalt võib öelda, et teatud erisused kannatanu õigustes oportuuniteediprintsiibil kriminaalmenetluse lõpetamisel esinevad, kuid need ei takista oluliselt kannatanul realiseerida oma õigusi. Kannatanu huvide kaitse on kriminaalmenetluses tagatud ja sellest tulenevalt on püstitatud hüpotees tõestatud. Paratamatult peab inimene, kelle huvisid ühiskonnas rikutakse, olema ise aktiivne ja sellisel juhul saavad tema õigusi paremini tagada ka õiguskaitseorganid.

SUMMARY

Present diploma work “Termination of the criminal proceeding with the principle of opportunism on the basis of § 202 of Code of Criminal Procedure as an effective and fast realization of victim’s interests” is written in Estonian and has also a summary in English. The volume of the work is 54 pages. The work contains 1 chart and 3 figures. Altogether 48 sources have been used in the work.

The aim of the work is to find out whether the victim’s rights are guaranteed upon termination of the criminal proceeding with the principle of opportunism on the basis of § 202 of Code of Criminal Procedure (CCP). The author researches in his work 77 criminal matters terminated on the basis of § 202 of CCP by Võru town prosecutors of III Department of Southern District Prosecutors’ Office in the years 2007 and 2008. The object of research in present work is the effective and fast guarantee of victim’s rights and interests during the appliance principle of opportunism. The hypothesis of the work is: The victim’s rights are guaranteed upon termination of the criminal proceeding on the basis of § 202 of CCP.

The diploma work consists of three chapters. In the first chapter the concept and application basis of principle of opportunism are described. In the second chapter the victim’s rights in the criminal proceeding and upon termination of the criminal proceeding on the basis of § 202 of CCP are observed, victim’s right to use advocate’s services in the criminal proceeding to guarantee his/her rights are explained and appellant’s right distinctness is described. In this chapter also the rights of the victim upon termination of the criminal proceeding on the basis of § 203¹ of CCP are compared. In the third chapter a quantitative research is performed in the criminal matters terminated by Võru town prosecutors of III Department of Southern District Prosecutors’ Office in the years 2007 and 2008, the results of the research are presented and the evaluation of the results is made.

According to the research it can be stated that the criminal offences subject to termination on the basis of § 202 CCP were easier and caused injustice was low. The termination on the basis of § 202 of CCP was applied only in case of second grade criminal offences, as the law permits, and there were no serious violations of the procedural standards. From the theoretical discussion it can be stated that there is some distinctness in the victim’s rights

upon termination of the criminal proceeding with the principle of opportunism but it does not obstruct significantly victim to realize his/her rights. Victim's interests' protection in the criminal proceeding is guaranteed and due to this fact, the hypothesis can be considered proven. Inevitably, the person whose interests are violated in the modern society, has to be active him/herself and then his/her rights can also be better guaranteed by the law enforcement organs.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aas, N. 2000. Prokuratuuri põhiseaduslik asend. Funktsionaal-organisatoorne analüüs. *Juridica* nr 2, 74-82
- Antsmäe, R. 2001 Bagatelldeliktid Eesti karistusõiguses ja Saksa õigusteoorias. *Juridica* nr 7, 488-494
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/005.htm> 17.03.2009
- Dünkel, F. Morgenstern, C. 2004. Saksamaa sanktsioonisüsteemi aktuaalsed probleemid ja reformiküsimused *Juridica* nr 3, 192-202
- Eesti Vabariigi põhiseadus 28. juuni 1992. RT 1992, 26, 349; RT I 2007, 33, 210
- Ernits, M. Pikamäe, P. Samson, M. Sootak, J. 1999. Karistusseadustiku üldosa eelnõu. Tallinn Tartu Kiel: Juura
- Gollwitzer, W. 2005. Menschenrechte im Strafverfahren. MRK und IPBPR. Berlin: De Gruyter
- Hirsch, H. J 2004. Õigusriikliku karistusõiguse aktuaalsed probleemid *Juridica* nr 3, 161-167
- Ikkonen, K. 2005. Avalik huvi kui määratlemata õiguspõhiste *Juridica* nr 3, 187-191
- Justiitsministeeriumi kriminaalstatistika aastaülevaated 2008 „Kuritegevus Eestis ja lisad“. <http://www.just.ee/39930> 10.03.2009
- Kangur, A. Kergandberg, E. Lind, S. Saaremäel-Stoilov, K. Saaremets, V. 2008 Kohtumenetlus
- Karistusseadustik 6. juuni 2001. RT I 2001, 61, 364; RT I 2009, 19, 114
- Kergandberg, E. Sillaots, M. 2006 Kriminaalmenetlus
- Kergandberg, E. Pikamäe, P 2000. Eesti uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu lähtekohad.- *Juridica*, nr 9, 555-563
- Kergandberg, E. 1996. Sissejuhtus kohtumenetluse õpetusse. Tartu Õigusteabe AS Juura
- Kergandberg, E. 1997. Kokkulepluss Saksa ja Eesti kriminaalhoolekandes. *Juridica*, nr 8, 386-399
- Kriminaalmenetluse seadustik 12. veebruari 2003, RT I 2003, 27, 166; RT I 2008, 52, 288
- Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010: 2008. aasta täitmise ettekanne riigikogule. <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=40483/Kriminaalpoliitika+arengusuunade+aruanne+2008.pdf> 10.03.09
- Kriminaalstatistika aastaülevaated. <http://www.just.ee/30140> 17.03.09

Kuritegevus Eestis 2007. <http://www.just.ee/39931> 10.03.2009

Kuritegevus Eestis 2008. <http://www.just.ee/39930> 10.03.2009

Kuritegudega tekitatud varaline kahju.
<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=40115/Kuritegudega+tekitatud+varaline+kahju.pdf> 19.03.09

Lösching- Gspandl, M. 2001. Diversion in Austria: Legal Aspects. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, nr 4 281-290.

Nuotio, K. 2008. Õigusmõistmine kriminaalasjades ja eetika. *Juridica*, nr 8, 519-526

Ohvriabi seadus 17. detsembri 2003, RT I 2004, 2, 3; RT I 2008, 56, 313

Ohvriabi seaduse eelnõu seletuskiri.
http://eoigus.just.ee/?act=dok&subact=1&DOK_W=24145 13.03.09

Ploom, T. 2000. Oportuniteedi- ehk otstarbekuseprintsip *Juridica* nr 6, 369-376

Ploom, T. 2007. Riigi peaprokuröri juhised kriminaalpoliitika elluviimise vahendina *Juridica* nr 10, 681-686

Pärn, T. 2008. Riikliku kriminaalpoliitika sobituvusest kriminaalpreventsiooni mudelitesse. – Rmt: Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. Koostaja S. Kaugia. Avatar Holding OÜ. 171-177

Raska, E. 2004. Õiguse apoloogia. Tartu: OÜ Fontese Kirjastus

Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning meditation in penal matters. (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers' Deputies).
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> 12.03.2009

Riigi õigusabi seadus 28. juuni 2004, RT I 2004, 56, 403; RT I 2008, 59, 330

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 18. detsembris 2003.a nr 3-1-1-137-03 V.S asjas KrK § 101 p 8 järgi. RT III 2004, 2, 22

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 18.oktoobri 2004.a nr 3-1-1-85-04 Ü.S asjas KarS § 188 järgi. RT III 2004, 27, 291

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 9. juunist 2005.a. nr 3-1-1-52-05 I.K süüteasjas KrK § 141-1 lg 1 järgi. RT III 2005, 23, 235

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus 10. jaanuarist 2005.a. nr 3-1-1-134-04 L.L määruskaebuse kohta. RT III 2006, 4, 35

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus 15. märtsi 2006.a nr 3-1-1-18-06 R.K määruskaebuse kohta. RT III 2006, 10, 91

Riigilõivuseadus 7. detsembri 2006, RT I 2006, 58, 439; RT I 2009, 18, 107

Savtšenkova, K. 2007. Kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlusel: kooskõla Euroopa inimõiguste konventsiooniga *Juridica* nr 9, 619-625
Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku rakenduseaduse juurde.
<http://www.google.ee/search?hl=et&q=kriminaalmenetluse+seadustiku+eel%3%B5u+s+eletuskiri&btnG=Otsi&lr=> 09.03.2009
Sootak, J. 1997 Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS
Sootak, J. 1998 Veritasust kriminaalteraapiast Tallinn: Juura, Õigusteabe AS
Sootak, J. 2007 Sanktsiooniõigus. Tallinn: Kirjastus Juura
Tak, P. 1999 East Meets West. Aspects of Prosecution in Countries in Transition. *European Journal of Crime. Criminal Law and Criminal Justice*, nr 4. 412-432
Õiguskantsleri Alar Jõksi märgukiri.
<http://www.oiguskantsler.ee/.files/140.pdf> 10.03.2009.a
Ülevaade kriminaalpoliitika arengusuundadest 2007.a riigikogule.
<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=34719/2007.+aasta+aruanne.pdf>
13.03.2009

Avaldamata allikad

Riigi peaprokuröri 12.04.2007 juhis
Riigi peaprokuröri 07.10.2008 juhise muudatus

Lõputöö uurigu läbiviimiseks kasutatud kriminaalasjad

06260101899, 06260102063, 06260102823, 06260102936, 06260103086, 06260103260,
06286000419, 07260100190, 07260100617, 07260100775, 07260101036, 07260101272,
07260101592, 07260101647, 07260101656, 07260101732, 07260101771, 07260102114,
07260102368, 07260102430, 07260102612, 07260102675, 07260102691, 07260102934,
07260102976, 07260103026, 07260103092, 07260103097, 07260103386, 07260103417,
07260103477, 07260103707, 07260103828, 07260103875, 07260104108, 07286000011,
07286000021, 07286000038, 07286000047, 07286000049, 07286000061, 07286000106,
07286000125, 07286000126, 08230105730, 08260100019, 08260100091, 08260100174,
08260100400, 08260100441, 08260100755, 08260100944, 08260100971, 08260101308,
08260101444, 08260101539, 08260101634, 08260101726, 08260101888, 08260102164,

08260102307, 08260102706, 08260103310, 08260103319, 08260103584, 08260103657,
08260104196, 08260104229, 08260105048, 08286000015, 08286000075, 08286000096,
07260102714, 07260103483, 07260100384, 07260100978, 07260103565.